

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Факультет аграрної економіки і менеджменту
Кафедра менеджменту біоресурсів і природокористування

ЧОРНИЙ Сергій Олегович

**Державне регулювання господарської діяльності і шляхи
його удосконалення на підприємствах агропромислового
комплексу / State control of economic activity and ways of its
improvement at agrarian industrial complex enterprises**

Спеціальність – 8.03060101 “Менеджмент організацій і адміністрування”
Магістерська програма – Менеджмент і правове забезпечення агропромислового
виробництва

Магістерська робота

Виконав студент групи
МПЗ_м-21
С.О. Чорний

Науковий керівник:
к.е.н., доцент
Р.В. Волошин

Магістерську роботу допущено
до захисту:

“___” _____ 20__ р.

В.о. завідувача кафедри
_____ Р.Б. Гевко

ТЕРНОПІЛЬ – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП	11
Розділ 1. Теоретичні основи державного регулювання АПК	13
1.1. Суть та значення державного регулювання аграрного сектору економіки ..	13
1.2. Методи і форми державного регулювання ринкової економіки	19
1.3. Досвід державного регулювання в постсоціалістичних країнах.....	28
Висновки до розділу I	38
Розділ 2. Аналіз заходів державного регулювання аграрного сектору Тернопільської області	40
2.1. Загальний стан аграрного сектору Тернопільської області	40
2.2. Особливості та напрями державної аграрної політики в регіоні	51
2.3. Державне регулювання цін на ринку сільськогосподарську продукцію.	64
Висновки до розділу II.....	72
Розділ 3. Шляхи вдосконалення державного регулювання в АПК	74
3.1. Перспективи розвитку державної аграрної політики в Україні	74
3.1. Обґрунтування напрямів вдосконалення державного регулювання аграрного підприємництва	81
3.2. Розвиток аграрних підприємств в контексті розвитку сільських територій Тернопільської області	90
Висновки до розділу 3	98
ВИСНОВКИ	100
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	102

ВСТУП

Актуальність теми. Аграрний сектор економіки в умовах інституційних трансформацій знаходиться під впливом багатьох сил, які реорганізують його, чи впливають в інший спосіб за рахунок природних чи соціально-економічних чинників. Виходячи із цього, він повинен перебувати під постійним контролем з боку органів державної влади з метою уникнення дестабілізації та запобігання суттєвому зниженню рівня дохідності. Роль державного регулювання господарської діяльності аграрного сектору економіки є дуже важливою, особливо, якщо виходити із значення агропродовольчого сектору економіки, основним завданням якого є забезпечення населення країни продуктами харчування.

Світовий досвід регулювання аграрного виробництва свідчить про необхідність таких дій, як: запобігання ризикам і нестабільності на аграрних ринках; підтримання рівня доходів сільськогосподарських товаровиробників; регулювання процесів з метою дотримання екологічної та продовольчої безпеки в країні. Тому, дослідження процесів, пов'язаних із державним регулюванням господарської діяльності підприємств АПК є актуальним

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є виявлення та узагальнення теоретико-методологічних засад державного регулювання аграрного сектору економіки. Мета розкривається в роботі через такі завдання:

- встановити сутність та теоретичні основи, принципи та механізм здійснення державного регулювання господарською діяльністю підприємств АПК;
- провести аналіз процесів регулювання діяльності агропідприємств;
- запропонувати напрямки вдосконалення державного регулювання АПК.

Методи дослідження. В роботі використано методи аналізу і синтезу, декомпозиції, індукції і дедукції а також комплексний метод, які дозволили сформулювати подані у роботі висновки.

Об'єктом дослідження є сільськогосподарські підприємства і господарський механізм аграрного сектору Тернопільської області.

Предметом дослідження є процеси та механізми здійснення державного регулювання аграрного сектору Тернопільської області.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у здійсненні узагальнень теоретичних та методико практичних засад здійснення державного регулювання в АПК.

Наукове значення роботи. Запропоновані в дипломній роботі пропозиції щодо покращення стану державного регулювання АПК можуть бути використані при розробці стратегічних та оперативних планів регіональними органами влади

Практичне значення отриманих результатів. Одержані наукові результати сприятимуть підвищенню державного регулювання агропромислового комплексу Тернопільської області.

Структура дипломної роботи. Структура роботи визначена метою та основними задачами дослідження. Дипломна робота викладена на 110 сторінках друкованого тексту, містить вступ, основну частину, яка складається із трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Робота містить 17 таблиць та 13 рисунків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АПК

1.1. Суть та значення державного регулювання аграрного сектору економіки

Сільське господарство є надзвичайно важливою галуззю національної економіки. Від його розвитку у великій мірі залежать продовольча та фінансова безпека країни, реальна якість життя населення в цілому. При цьому сільське господарство є найменш конкурентоспроможною галуззю національної економіки і його функціонування значною мірою залежить від заходів державної підтримки його розвитку. Необхідність державної підтримки аграрного виробництва диктується наслідками загальноекономічної кризи, диспаритетом цін на продукцію сільського господарства і промисловості, недосконалістю діючої фінансово-кредитної системи, реальним спадом доходів сільського населення та необхідністю дотримання зобов'язань України при вступі до Світової організації торгівлі [54, с.35]. Сьогодні основною метою аграрних перетворень є створення умов для розвитку ефективного, високопродуктивного і конкурентного агропромислового сектора, що, в цілому, сприятиме економічному зростанню та підвищенню добробуту населення країни. Вирішення цього важливого завдання неможливе без ефективного розвитку та урегульованості аграрного ринку.

Інтеграція України у світове співтовариство зумовлює необхідність системного підходу до аналізу сучасних процесів розвитку сільськогосподарського виробництва з метою розробки відповідних механізмів регулювання, які здатні забезпечити швидку адаптацію галузі до нових умов господарювання. Серед них особливе місце належить обґрунтуванню теоретико-методологічних засад державної підтримки сільського господарства. Важливим для подальшого дослідження є твердження, що державну підтримку не можна ототожнювати з державним регулюванням, оскільки останнє може бути спрямоване не тільки на стимулювання розвитку економічних процесів, а й на їхнє обмеження. В сільському господарстві прикладом обмеження виробництва є

програми, що застосовуються в країнах ЄС та США. Таким чином, реалізуючи обмежувальну функцію, держава водночас може здійснювати стимулюючий вплив через систему державної підтримки [57, с.125].

На нашу думку, державна підтримка – це складова системи державного регулювання сільського господарства, що являє собою сукупність правових, фінансово-економічних, організаційних та інших заходів держави щодо стимулюючого впливу на розвиток як сільськогосподарського виробництва, так і сільських територій у потрібному для суспільства напрямі¹. Проте трактування державної підтримки лише з позиції фінансової або бюджетної підтримки є неповним, оскільки вона може включати інформаційне забезпечення, розвиток дорадництва, системи страхування й біржового ринку.

Разом з тим сучасна вітчизняна агроекономічна наука потребує подальших досліджень щодо оцінки ефективності державної підтримки сільського господарства. Адже вивчення зарубіжного досвіду свідчить, що в розвинутих країнах зміни у надлишках виробників і споживачів є поширеними засобами для вимірювання у грошовому еквіваленті прибутків та витрат, які виникають внаслідок змін в аграрній політиці країни. Необхідно зазначити, що в країнах Організації економічної співпраці і розвитку (ОЕСР) нагромаджено значний досвід і розроблено методику та показники оцінки ефективності державної підтримки сільського господарства. Тому в умовах СОТ використання зіставних показників оцінки державної підтримки сільського господарства України є невідкладним завданням адаптації національної системи регулювання до міжнародних вимог [23, с.87].

Вимоги СОТ щодо необхідності скорочення внутрішньої підтримки в тій частині, яка спотворено впливає на торгівлю, змістили акценти з підтримки виробництва на підтримку доходів сільськогосподарських товаровиробників через так звані непов'язані заходи. Проте рівень підтримки сільського господарства в країнах з розвинутою ринковою економікою залишається досить високим.

Ефективний розвиток аграрної сфери можливий лише при регулятивній діяльності і активній підтримці держави. Багатьма вченими зроблено висновок, що до тих пір поки держава не знайде адаптованого до сучасних вимог механізму управління ціною, галузь сільського господарства взагалі не матиме перспектив розвитку і буде неконкурентоспроможною на аграрному ринку [21, 23].

Регулювання передбачає створення необхідних умов для процесів саморегулювання розвитку за рахунок використання організаційних, економічних та правових нормативів впливу. На вибір типу регулятивної моделі ринкової економіки впливають внутрішні і зовнішні умови розвитку країни, стратегічні і тактичні цілі і засоби їх досягнення, ресурсні можливості, а також ряд чинників надбудовного характеру. Економічний механізм державного регулювання виконує своєрідну роль сполучної ланки між підсистемою аграрного сектора і дією економічних законів. Виходячи із цієї методологічної настанови державне регулювання має адаптуватися до умов комплексної взаємодії різновекторних сил з метою забезпечення сталого розвитку аграрної сфери [4].

Об'єктивна необхідність державного регулювання і підтримки сільського господарства випливає з особливих факторів функціонування і розвитку галузі
рис. 1.1.

Як бачимо, потреба у регулюванні процесів, які протікають в аграрному секторі економіки обумовлена рядом чинників, серед яких виробництво продовольства, недосконалі ринкові умови діяльності аграрних підприємств, повільний капіталообіг, низька здатність до саморегулювання і залежність від природних умов, цінові диспропорції.

Аналогічні чинники притаманні будь-якому сільськогосподарському виробництву незалежно від країни, тому Розвиток аграрного сектору в переважній більшості країн світу нерозривно пов'язаний з державною підтримкою. Це стосується країн Європейського Союзу, США, Японії та інших, які мають довготривалий історичний досвід функціонування системи державної підтримки цієї надзвичайно важливої ланки національної економіки. Важливість

аграрного сектору визначається, насамперед, необхідністю забезпечення продовольчої безпеки країни, що може істотно впливати на соціально-економічний стан суспільства у цілому. В Україні сталий розвиток аграрного сектору, який спирається на державну підтримку, має велике значення і з погляду забезпечення зайнятості певної частини населення, а також із позицій збільшення експортного потенціалу країни, особливо з огляду на формування від'ємного значення сальдо зовнішньоторговельного балансу країни останніми роками.

Чинники, що зумовлюють потребу у регулюванні аграрного сектору економіки

- виробництво гарантованих в достатніх обсягах продуктів харчування, які є життєво необхідними для задоволення споживчого попиту населення;
- нерівні стартові умови аграрних товаровиробників, як учасників ринкових відносин, в порівнянні з іншими контрагентами
- уповільнений обіг капіталу, або відносно тривалі терміни його окупності; недостатня мобільність ресурсів; об'єктивна тенденція до зниження доходів порівняно з іншими секторами економіки;
- зростаючий вплив зовнішнього середовища на аграрне виробництво і неспроможність його функціонування в режимі саморегуляції, особливо в умовах структурних перетворень, які супроводжуються політичним протистоянням, дестабілізацією господарських відносин, наростанням інших ризиків господарської діяльності;
- необхідність подолання цінового диспаритету на промислову і сільськогосподарську продукцію

Рис. 1.1. Чинники, що зумовлюють потребу у регулюванні аграрного сектору економіки

В залежності від обставин і мети впливу органів державного управління на стан аграрного сектору економіки, можуть використовуватися різні механізми державної підтримки. Вони можуть бути покликані компенсувати втрати, чи забезпечити розвиток, чи посприяти реалізації соціально-економічного проекту.

Державна підтримка сприяє підвищенню заінтересованості власників сільськогосподарських підприємств у розвитку виробництва в більшості галузей. Водночас збільшення обсягів державної підтримки сільського господарства у цілому й окремих його галузей не супроводжується підвищенням мотивації найманих працівників і власників земельних часток (паїв), які виступають у ролі орендодавців відносно діючих сільськогосподарських підприємств, до розвитку відповідної галузі. Це певною мірою знижує ефективність державної підтримки сільського господарства. Для подолання даної суперечності необхідно повернутися до обліку та контролю (у статистичній звітності) прямих затрат праці на виробництві окремих видів продукції, а в положеннях про надання державної підтримки за відповідними програмами як додаткові вимоги до претендентів на її одержання включити пункти про орендну плату за орендовані землі не нижче мінімально встановленого рівня із диференціацією залежно від розміру прибутків із розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь. Також передбачити заробітну плату не нижче прожиткового мінімуму з поетапним наближенням цього рівня до середнього показника по національній економіці. Такі заходи позитивно вплинуть на формування трудового потенціалу галузі та на мотивацію найманих працівників до високоефективної праці, а також спонукатимуть власників земельних ділянок здавати їх в оренду найбільш ефективним сільгосптоваровиробникам. У сукупності це сприятиме підвищенню ефективності використання бюджетних коштів, зростанню сталості розвитку сільськогосподарського виробництва, зміцненню продовольчої безпеки держави.

Для повноцінного забезпечення державної підтримки сільськогосподарської галузі важливо сформувати відповідне інституційне середовище, здатне впливати на стан галузі та її суб'єктів. Таку роль відіграють органи державної влади, правові інститути та різного роду недержавні та неурядові організації, що забезпечують вплив на стан аграрної галузі з метою її оптимізації. Перелік таких інституцій подано на рис. 1.2.

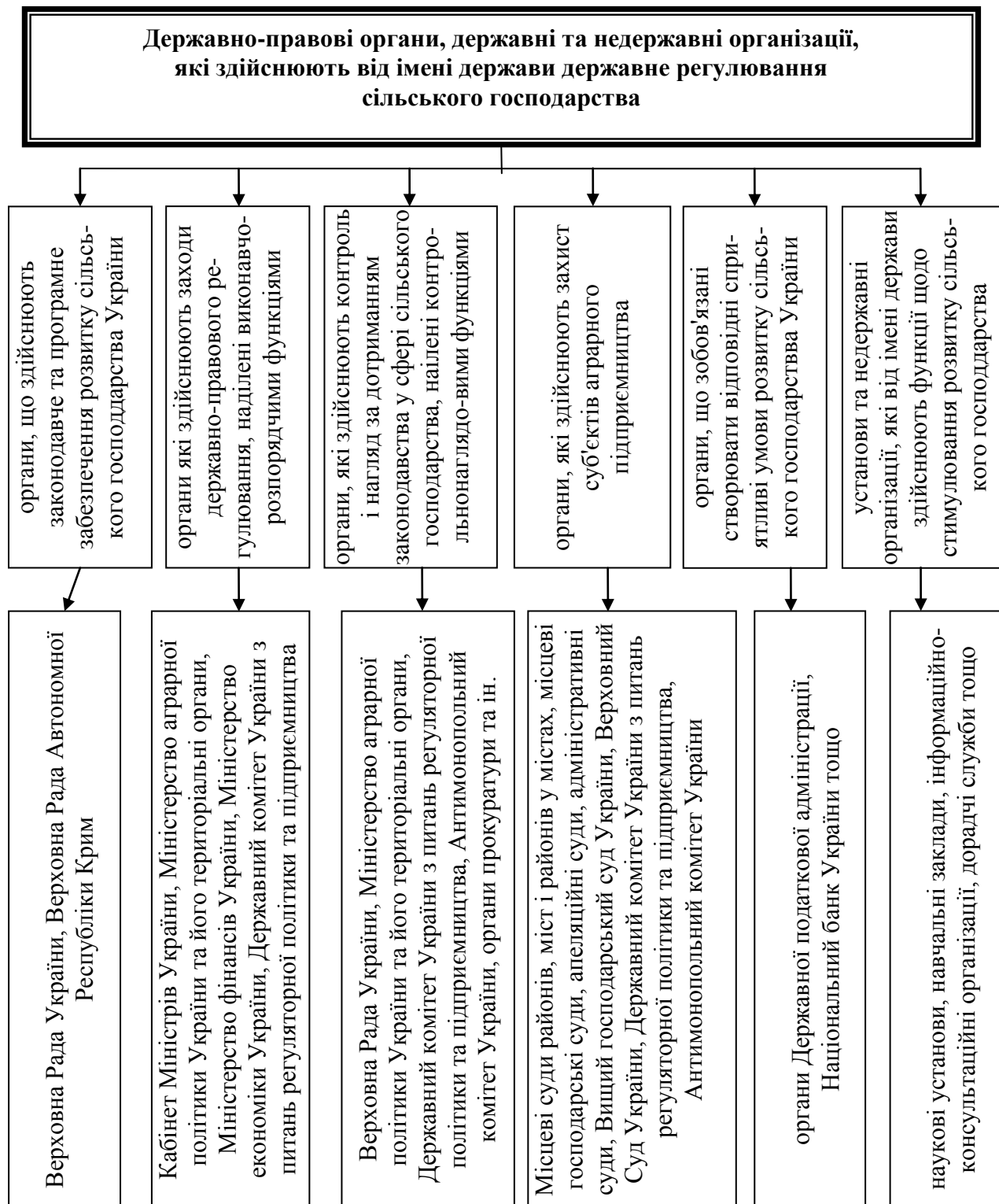

Рис. 1.2. Перелік інституцій, які здійснюють регулювання сільського господарства

Як бачимо, сукупність інституцій, що здійснюють регулювання стану аграрного сектору економіки є має функціональний характер, відповідно до чого, кожен із наведених на рисунку елемент відповідає за свою сферу діяльності, пов'язану із безпосереднім колом обов'язків. Інституції включають як

законотворчі та виконавчі органи управління, органи судочинства так і науково-дослідні установи.

1.2. Методи і форми державного регулювання ринкової економіки

Формування ефективних механізмів державної підтримки аграрного сектору економіки передбачає визначення чітких цілей, обґрунтування та використання системи відповідних критеріїв. Аналізуючи цілі державної підтримки аграрного сектору економіки, слід погодитися з тим, що забезпечення його сталого розвитку й розв'язання проблеми продовольчої безпеки держави у ринкових умовах неможливі без прибуткового ведення сільськогосподарського виробництва. Водночас прибутковість будь-якого бізнесу, у тому числі сільськогосподарського виробництва, створює передумови для задоволення інтересів передусім власників цього бізнесу (приватних власників підприємств, засновників різноманітних товариств, акціонерів тощо) [58, с.130].

Досягнення прибутковості за певних умов можливе за рахунок ігнорування інтересів інших учасників процесу виробництва. Наприклад, за умов високої конкуренції на ринку аграрної праці та перевищення пропозиції праці над попитом на неї власники підприємств одержують певну частину прибутків за рахунок низької оплати праці, яка у сільському господарстві є найнижчою серед усіх видів економічної діяльності, а у багатьох сільськогосподарських підприємствах навіть нижче прожиткового мінімуму. Але ж саме від продуктивності праці найманих працівників залежить досягнення високих показників ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств. У зв'язку з цим досить важливим є зауваження М.Я. Дем'яненка про те, що державна підтримка аграрного сектору, поряд із забезпеченням його прибутковості, має сприяти упередженню негативних процесів трудової міграції. Досягти цього можна лише створенням відповідної кількості робочих місць і належним матеріальним стимулюванням працівників.

Не менш важливе значення для підтримки стабільного розвитку сільського господарства й окремих сільськогосподарських товаровиробників має задоволення інтересів приватних власників землі, яких в Україні налічується понад 6 млн. В ідеалі власники земельних часток (паїв) мають одержувати від здавання їх в оренду сільськогосподарським товаровиробникам середню норму прибутку на авансований капітал у цілому по народному господарству.

Отже, ефективний механізм державної підтримки має забезпечувати не тільки прибуткове ведення сільськогосподарського виробництва, що відображає досягнення інтересів власників сільгосппідприємств, а й задоволення інтересів найманих працівників і землевласників-орендодавців.

Механізми державної підтримки аграрного сектора можна диференціювати таким чином:

- залежно від джерел фінансування виділяють бюджетний механізм підтримки, коли за рахунок бюджетів всіх рівнів надаються бюджетні послуги, а також розробляються і реалізуються програми регулювання галузі сільського господарства, і позабюджетний вид держпідтримки, що є заходами економічної політики, які не вимагають витрачання засобів федерального або регіональних бюджетів, зокрема регулювання цін і тарифів, зовнішньоторговельне регулювання експорту й імпорту продукції, встановлення пільг, заборон і обмежень;

- залежно від періоду дії заходів, направлених на стійкий розвиток сільського господарства, розрізняють короткостроковий - до одного року - і довгостроковий механізм державної підтримки - більше одного року;

- по рівнях виділяють два види державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників: регіональний, коли заходи держпідтримки агрокомплексу розповсюджуються тільки усередині окремого регіону, і загальний, якщо заходи підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва діють на території всієї країни [33, с.32].

Стосовно аграрного сектора, як показав аналіз спеціальної літератури, використовуються наступні механізми держпідтримки (рис. 1.2.):

- податкова політика, здійснювана шляхом призначення і диференціації податкових ставок, введення податкових пільг, звільнення від податків, диференціації в оподаткуванні виробництва окремих видів продукції аграрного комплексу і т.д.;

- грошово-кредитна політика, за допомогою якої уряд впливає на грошове звернення. Це заходи щодо пільгового і пріоритетного кредитування інвестиційних проектів, пільгового страхування урожаю певних видів сільськогосподарських культур, особливо в регіонах ризикованого землеробства і т.д.;

Типові механізми держпідтримки аграрного аграрного сектору економіки

- податкова політика;
- грошово-кредитна політика;
- бюджетна політика;
- цінова політика;
- гарантування мінімальних цін;
- плани і програми розвитку;
- дотації;
- підтримка соціального розвитку;
- державне замовлення;
- ліцензування окремих видів діяльності;
- сприяння зовнішньоекономічній діяльності

Рис. 1.2. Типові механізми держпідтримки аграрного сектору економіки

- бюджетна політика - державні органи мають право розподіляти засоби бюджету за різними напрямками, виділяючи галузям, соціальним групам населення, визнаним в даний проміжок часу пріоритетними, великі бюджетні асигнування. Держава здійснює субсидування процентних ставок по кредитах для агропромислових підприємств, формування регіональних продовольчих

фондів, повне або пайове державне фінансування, компенсація витрат по договорах страхування, лізинг;

- цінова політика в цілому здійснюється шляхом регулювання цін, встановлення граничних цін на деякі суспільно значущі товари і послуги, граничних рівнів рентабельності для підприємств - монополістів і параметрів, що визначають величину цін;

- у сільському господарстві застосовують механізм гарантованих цін, що встановлюються органами влади на рівні, що забезпечує господарствам мінімальну рентабельність виробництва і отримання доходів, достатніх для розширеного відтворення, порогових (захисних) цін, якщо ціни на внутрішньому ринку істотно вище імпортованих, а збут вітчизняного продовольства ускладнений, моніторинг паритету цін і поліпшення їх співвідношення, закупівельних і товарних інтервенцій, диференціації транспортних тарифів на перевезення сільськогосподарської продукції і продовольства;

- планування, якому належить особливе місце в системі держпідтримки аграрного сектору. Інструментами при цьому є прогнози, цільові програми, перспективні і поточні плани, що мають рекомендаційний характер. Планування включає прогнозування, розробку програм і планів різного призначення, що дозволяють передбачити позитивні наслідки ухвалених рішень і в необхідному і достатньому заході тих, що обмежують ринкові відносини;

- дотації з бюджету - це асигнування з державного бюджету, що виділяються підприємствам за продану продукцію для покриття збитків, зокрема планових, наприклад, дотації до цін на продукти харчування для зниження витрат споживачів;

- підтримка сфер освіти, охорона здоров'я, охорона навколишнього середовища, соціальна політика - підтримка наукових досліджень з тематики, що представляє інтерес для агробізнесу, сприяння розвитку соціальної сфери села (регулювання умов праці, трудових відносин, оплати праці, заходи щодо пенсійного забезпечення, допомога інвалідам, дітям, страхування життя і здоров'я селян), заходи щодо захисту природи;

- державне замовлення, коли держава виступає найбільшим прямим замовником продукції;
- механізм обмежень і заборон певних видів економічної діяльності, державне ліцензування і реєстрація;
- зовнішньоекономічна політика, що припускає законодавче встановлення ставок митних зборів, обмінних курсів валют, використання іноземних позик, інвестицій, валютних обмежень. Це, наприклад, встановлення квот, митних зборів на імпорт або експорт сільськогосподарської продукції і продовольства з метою захисту вітчизняних товаровиробників і продовольчого ринку [54, с.20].

Усі розглянуті механізми пов'язані з певними витратами державних коштів, що направляються на вирішення таких завдань, як підвищення ефективності аграрного виробництва і його конкурентоспроможності, формування відладженого економічного механізму функціонування сільського господарства, стимулювання інноваційної діяльності, поліпшення використання фондів, землі, розвиток ринкової і соціальної інфраструктури, усунення безробіття на селі, підвищення рівня оплати праці.

На сьогодні механізм бюджетного фінансування в аграрному секторі економіки України здатен забезпечити не більше 10-20% загальної потреби. Відтак постійне недофінансування галузі на рівні 80-90% призводить до суттєвого зниження ефективності використання бюджетних коштів та не призводить до стрімкого підвищення показників розвитку галузі.

Важливе значення для сприяння росту доходів агровиробників має розвиток оптових продовольчих ринків. Локальні оптові ринки сільськогосподарської продукції мають працювати на громадських засадах, мати статус безприбуткових, але створення їх потребує державної підтримки, зокрема у забезпеченні нормативно-правовою базою. Потрібно прийняти Закон України „Про оптові ринки”, який би своїми положеннями регламентував певні функції ринку, що не регулюються ринковим середовищем, наприклад, недопущення монопольної ціни на імпортні фрукти.

Таким чином, формування оптових ринків на регіональному та локальному рівнях як елементів інфраструктури є доцільним. Для сільськогосподарських виробників ефективність функціонування локального оптового ринку мала б означати забезпечення гарантованого збуту їхньої продукції та узгодження взаємо-прийнятого рівня збутових цін, а для інших суб'єктів — споживачів, з якими укладаються угоди, гарантоване постачання у визначений строк певного обсягу продукції відповідного асортименту та якості.

Важливим документом, який повинен був змінити відношення української держави до селян мав стати Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» [5]. При чому, цим Законом передбачалося впровадити комплекс заходів, які б захищали економічні інтереси як виробників, так і споживачів сільськогосподарської продукції. Ним запроваджувалося державне регулювання гуртових цін на окремі види сільськогосподарської продукції через встановлення мінімальних та максимальних інтервенційних цін. Так, при зростанні цін на організованому аграрному ринку понад максимальний рівень, держава, для досягнення рівноважної ціни, повинна здійснювати з аграрного фонду товарну інтервенцію, а при їх падінні нижче мінімального рівня - придбавати сільськогосподарську продукцію (здійснювати фінансову інтервенцію).

Об'єктом державної цінової регуляції визначено зернові культури, шишки хмелю, пшеничне та житнє борошно, цукор-пісок, м'ясо і субпродукти з тварин та птиці, молоко сухе та олія соняшникова. При цьому, для захисту інтересів споживачів, на сільськогосподарську продукцію та товари, ціни на які регулюються державою, встановлюється гранична торгівельна надбавка на рівні 20 % оптово-відпускної ціни виробника (митної вартості) до кінцевого споживача. Водночас, з метою створення вигідних умов для роботи аграрних товаровиробників, мінімальні інтервенційні ціни на їхню продукцію повинні забезпечувати рентабельність не менше 10 %.

У випадку якщо мінімальні інтервенційні ціни не забезпечують середньостатистичної беззбитковості виробництва, на виробництво таких видів

продукції держава повинна запроваджувати дотацію аграрним товаровиробникам.

До інших механізмів державної підтримки вітчизняних виробників аграрної продукції слід віднести:

- запровадження державних заставних закупівель зерна;
- надання аграріям фінансової допомоги через здешевлення не менше ніж на 1,5 облікової ставки НБУ кредитів наданих у національній валюті та не менше ніж на 10 % кредитів наданих у іноземній валюті на будівництво оптових ринків сільськогосподарської продукції, виробничих приміщень, тваринницьких і птахівничих комплексів, сховищ для зберігання зерна, овочів і фруктів;
- компенсацію підприємствам до 40 % лізингових платежів на придбання вітчизняної техніки і обладнання для агропромислового комплексу та придбання іноземної сільськогосподарської техніки і обладнання, які не виробляються в Україні;
- виділення бюджетних дотацій на вирощування ВРХ, свиней, овець, коней, свійської птиці, кролів, виробництво молока, вовни та меду, а також виділення бюджетних субсидій з розрахунку на одиницю оброблених угідь;
- виконання цільових державних програм, спрямованих на підвищення родючості ґрунтів, боротьбу із шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин і тварин, ведення аграрного виробництва на радіаційно-забруднених територіях.

Сільськогосподарські підприємства можуть отримати відшкодування до 50 % вартості будівництва і реконструкції тваринницьких ферм і комплексів з кількістю ВРХ не менше 500 голів, свиноматок - не менше 1200 голів та птиці - не менше 1 млн. голів; до 30 % вартості закупленої техніки та обладнання для сільськогосподарського виробництва, будівництва і реконструкції підсобних підприємств з переробки та зберігання сільськогосподарської продукції. При ввезенні на митну територію України аграрними підприємствами техніки та обладнання, аналоги яких не виробляються в Україні застосовується нульова ставка мита.

Крім того, за рахунок бюджетних коштів держава обіцяє сільськогосподарським підприємствам компенсацію вартості збудованих в сільській місцевості соціально-побутових об'єктів та інженерно-технічних комунікацій.

В Податковому кодексі України [7], який був прийнятий в грудні 2010 року, як і в попередніх податкових законах, передбачено використання аграріями фіксованого сільськогосподарського податку, який знижує податкове навантаження на них, та спеціальний порядок сплати останніми податку на додану вартість, що дозволяє їм використовувати вивільнені кошти на розвиток своєї виробничої бази.

Додатково до зазначеного, Податковий кодекс України передбачає звільнення від сплати земельного податку сільськогосподарських науково-дослідних і навчальних закладів та сортовипробувальних станцій, сільськогосподарських угідь розміщених на радіоактивних та хімічно забруднених територіях, земель, що перебувають у тимчасовій консервації або стадії освоєння, зайнятих молодими садами, ягідниками та виноградниками до вступу їх в плодоношення, а також новостворених фермерських господарств протягом 3-х років з часу отримання землі у власність, а в трудонедостатніх населених пунктах - протягом 5-ти років.

З метою компенсації сільськогосподарським товаровиробникам збитків спричинених природно-кліматичними умовами та хворобами рослин і тварин, а також посилення їх відповідальності за використання коштів державної фінансової допомоги 09.02.2012 року був прийнятий Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [8], яким передбачено страхування ризику загибелі (втрати, пошкодження, вимушеного забою) посівів, урожаю, сільськогосподарських тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей та тваринницької продукції. Цей Закон передбачає обов'язковість укладання договору страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою як умови надання аграрним товаровиробникам державних дотацій визначених Кабінетом Міністрів

України і компенсації їм з державного бюджету грошових коштів у вигляді субсидій на відшкодування до 50 % суми сплаченого страхового платежу.

Слід відмітити, що норми цього Закону мають прогресивний характер, оскільки, досить часто аграрні підприємства через дефіцит фінансових ресурсів відмовляються від страхування ризиків пов'язаних з веденням сільськогосподарського виробництва, чим наражають свої господарства на економічно неоправдані збитки. При цьому, втрати несе і держава, яка виділяє дотації таким підприємствам. Тому, бюджетна підтримка аграріїв у питанні погашення частини страхових внесків буде економічно вигідною як сільськогосподарським підприємствам, так і державі.

Отже, можна зробити висновок, що держава відіграє важливу роль в забезпеченні стабільного та рентабельного ведення сільськогосподарського виробництва. Однак, ті обсяги фінансової допомоги, які виділяються в нашій країні для підтримки вітчизняних аграріїв явно недостатні, що не дозволяє останнім своєчасно оновлювати основні фонди та впроваджувати прогресивні технології. Як наслідок виробництво багатьох видів сільськогосподарської продукції в Україні залишається збитковим, а вітчизняні підприємства, досить часто, не здатні конкурувати із своїми іноземними колегами на українському та міжнародних ринках продовольчих товарів.

Важливим інструментом покращення сільськогосподарського виробництва мав стати Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України», який був прийнятий у 2004 році. Проте, не слід зводити роль держави в управлінні агропромисловим комплексом країни тільки до надання прямих фінансових дотацій аграріям. Серед інших механізмів підтримки вітчизняних товаровиробників сільськогосподарської продукції слід виділити:

- створення державного аграрного банку або фонду для надання низько-відсоткових (5-7 %) кредитів сільськогосподарським та аграропереробним підприємствам;

- створення державної інституції, яка повинна надавати допомогу вітчизняним аграрним підприємствам у експорті виробленої ними продукції на міжнародні ринки;

- розбудову соціально-культурних об'єктів та інфраструктурної мережі на селі з метою підвищення привабливості сільськогосподарського виробництва для молоді;
- впровадити комплекс заходів для поліпшення системи підготовки та перепідготовки кадрів для села, який би одночасно сприяв залученню кваліфікованих працівників у сільськогосподарське виробництво;
- передбачити в державному бюджеті кошти на одноразову фінансову допомогу для започаткування бізнесу на селі молодим фермерам.

Володіючи багатими чорноземами Україна здатна не тільки забезпечити себе в достатній кількості продуктами харчування, а й експортувати їх, що сприятиме соціально-економічному розвитку національного господарства. Але для цього потрібна активна роль держави в забезпеченні стабільної фінансової підтримки аграріїв для підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, всебічний розвиток села та підвищення якості роботи інституцій на які покладено відповідальність за управління розвитком агропромислового комплексу країни.

1.3. Досвід державного регулювання в постсоціалістичних країнах

Зміна суспільно-політичної ситуації наприкінці 80-х років ХХ століття зумовила суттєві економічні трансформації в країнах центральної та східної Європи. Так, із зменшенням впливу і подальшим розпадом СРСР країни постсоціалістичного простору отримали можливість самостійно проводити власну економічну політику відповідно до соціально-культурних умов та історичних особливостей. Вони обрали шлях ринкових перетворень, які торкнулися й аграрної сфери. Проте, зважаючи на сьогоdnішній стан галузі в цих країнах, не усі реформи виявилися вдалими.

В історичному плані 1989 рік започаткував у Центральній та Східній Європі третю в цьому столітті велику трансформацію аграрних відносин і

господарських структур. Аграрні відносини, які в довоєнні та післявоєнні роки здійснювалися на основі колективізації та усупільнення, тепер були пов'язані з кардинальними змінами у відносинах власності – роздержавленням, реприватизацією і приватизацією.

Реформування аграрного сектору України розпочалося із здобуттям незалежності в 1991 році. Так само як і в інших східноєвропейських країнах, трансформаційні процеси в найбільшій мірі торкнулися відносин власності й господарювання. Було створено нові умови для формування і розвитку продовольчих ринків, забезпечення продовольчої безпеки та соціально-економічного розвитку галузі. Необхідно зазначити, що ніякого загального алгоритму аграрного реформування країни Центральної та Східної Європи не мали. Вони характеризувалися різним ступенем розвитку відносин власності та господарювання, формами земельних відносин і т.д., що засвідчує відмінність стартових умов у цих країнах.

Зокрема, Польща та Югославія, на відміну від інших країн регіону, в більшій мірі застосовували приватну форму власності на землю і мали, навіть, окремі інституції земельного ринку. Угорщина до реформ була досить розвинутою країною з точки зору агропродовольчого виробництва, про що свідчить гнучка система інтеграційних зв'язків у галузі. Для НДР характерним було аграрне виробництво із високим ступенем концентрації та спеціалізації із середнім розміром підприємств рівним 4,9 тисячі га, на відміну від ФРН, де аналогічний показник складав 19 га. Сільське господарство Румунії не характеризувалося високими виробничими показниками. Можна зазначити, що в названих постсоціалістичних країнах існувало схоже усвідомлення суті реформ, що полягало не просто у вдосконаленні існуючої командно-адміністративної системи, а у докорінній зміні суспільних економічних відносин за рахунок впровадження елементів вільного підприємництва, економічної свободи і ринкової економіки, що покликані підвищити рівень мотивації суб'єктів господарювання на основі приватної форми власності. В основу реформаторської ідеології вони поклали посилення мотивації виробників за рахунок приватного інтересу.

Слід зазначити також, що різною була й тривалість періоду функціонування колективних господарств – від більш як 40 років у країнах Центральної Європи, Прибалтики, на частині території Білорусії й України до 60-70 років у Росії, а також на основній частині Білорусії та України. До того ж, у Хорватії, Словенії, Білорусії, Словаччині й Україні аграрні перетворення були тісно пов'язані зі створенням самостійної держави. В Східній Німеччині приватизація в сільському господарстві була зумовлена входженням колишньої НДР до ФРН і до Європейського Союзу [233, с.136].

У передреформений період агропромисловий комплекс країн Центральної та Східної Європи відігравав досить значну роль в їхній економіці. Проте, така ситуація була зумовлена, насамперед, досить вагомою підтримкою у вигляді державних субсидій та соціалістичною ідеологією, яка передбачала низькі ціни на продовольство при низькому рівні заробітної плати населення. Тому й споживання харчових продуктів також дотувалося. Усі країни регіону, окрім Польщі й Словенії, в яких збереглося дрібнотоварне селянське господарство, мали „соціалістичну” структуру сільського господарства, в якій переважали колективні та державні великі сільськогосподарські підприємства. Основна частина аграрної продукції закуповувалася і розподілялася державою. Переробна промисловість, як і підприємства I та III сфер АПК, перебували у державній власності. Відповідно усі процеси, пов'язані із виробництвом, розподілом і, навіть, споживанням агропродовольчої продукції, підпорядковувалися державному апарату.

Необхідно зазначити, що ніякого загального алгоритму аграрного реформування країни Центральної та Східної Європи не мали. Вони характеризувалися різним ступенем розвитку відносин власності та господарювання, формами земельних відносин і т.д., що засвідчує відмінність стартових умов у цих країнах.

Зокрема, Польща та Югославія, на відміну від інших країн регіону, в більшій мірі застосовували приватну форму власності на землю і мали, навіть, окремі інституції земельного ринку. Угорщина до реформ була досить розвинутою країною з точки зору агропродовольчого виробництва, про що

свідчить гнучка система інтеграційних зв'язків у галузі. Для НДР характерним було аграрне виробництво із високим ступенем концентрації та спеціалізації із середнім розміром підприємств рівним 4,9 тисячі га, на відміну від ФРН, де аналогічний показник складав 19 га. Сільське господарство Румунії не характеризувалося високими виробничими показниками. Можна зазначити, що в названих постсоціалістичних країнах існувало схоже усвідомлення суті реформ, що полягало не просто у вдосконаленні існуючої командно-адміністративної системи, а у докорінній зміні суспільних економічних відносин за рахунок впровадження елементів вільного підприємництва, економічної свободи і ринкової економіки, що покликані підвищити рівень мотивації суб'єктів господарювання на основі приватної форми власності. В основу реформаторської ідеології вони поклали посилення мотивації виробників за рахунок приватного інтересу.

Слід зазначити також, що різною була й тривалість періоду функціонування колективних господарств – від більш як 40 років у країнах Центральної Європи, Прибалтики, на частині території Білорусії й України до 60-70 років у Росії, а також на основній частині Білорусії та України. До того ж, у Хорватії, Словенії, Білорусії, Словаччині й Україні аграрні перетворення були тісно пов'язані зі створенням самостійної держави. В Східній Німеччині приватизація в сільському господарстві була зумовлена входженням колишньої НДР до ФРН і до Європейського Союзу [233, с.136].

У передреформений період агропромисловий комплекс країн Центральної та Східної Європи відіграв досить значну роль в їхній економіці. Проте, така ситуація була зумовлена, насамперед, досить вагомою підтримкою у вигляді державних субсидій та соціалістичною ідеологією, яка передбачала низькі ціни на продовольство при низькому рівні заробітної плати населення. Тому й споживання харчових продуктів також дотувалося. Усі країни регіону, окрім Польщі й Словенії, в яких збереглося дрібнотоварне селянське господарство, мали „соціалістичну” структуру сільського господарства, в якій переважали колективні та державні великі сільськогосподарські підприємства. Основна частина аграрної продукції закуповувалася і розподілялася державою. Переробна

промисловість, як і підприємства I та III сфер АПК, перебували у державній власності. Відповідно усі процеси, пов'язані із виробництвом, розподілом і, навіть, споживанням агропродовольчої продукції, підпорядковувалися державному апарату.

Важливим елементом соціалістичного аграрного виробництва була наявність Ради економічної допомоги, яка зумовлювала існування специфічної системи розподілу праці і обміну продовольством на основі неіснуючих цін. Агропромисловий сектор більшості країн Центральної та Східної Європи був орієнтований на ємкий продовольчий ринок СРСР. Так, постачання в країни соціалістичного табору станом на 1989 рік складало 80 % агропродовольчого експорту Болгарії, 46 % Румунії, 36 % Чехословаччини, 28 % - Угорщини. Початок макроекономічних реформ, зумовлений суспільно-політичними причинами, призвів до різкої зміни становища агропродовольчого сектору, що також зумовило необхідність його реформування відповідно до нових умов [233, с.137].

Слід також зазначити, що на протязі 20-30-ти років перед розпадом Радянського Союзу, показники ефективності агропродовольчого виробництва різко знижувалися. За 1970 – 1990 рр. відставання від США за продуктивністю праці в сільському господарстві виросло з чотирьох до десяти разів. До 1990 року затрати праці на виробництво, наприклад, 1 ц продовольчої пшениці були вищі, ніж в США, в 4,3 рази, молока – в 11 разів, яловичини – в 17 разів, свинини – в 22 рази [81, с. 42].

Загалом, передумови аграрних реформ на постсоціалістичному просторі були занадто політизованими, а їхньою головною метою було проведення приватизації й формування фермерських сімейних господарств. Як показав час, бажані результати були отримані далеко не всюди, зважаючи на відсутність достатнього рівня наукової обґрунтованості. Слід зауважити, що в розвинених країнах, господарства сімейного типу утворилися в результаті поступового розвитку в умовах ринкової економіки та протекціонізму з боку держави.

Не було взято до уваги й те, що в розвинених країнах Європи сімейні господарства стали результатом гармонійного поєднання тривалого державного

протекціонізму і природної еволюції в умовах вільного ринку. Натомість, в більшості постсоціалістичних країн за соціалізму було знищено сільські традиції й клас самостійних селян. Тому істотні перетворення в сільському господарстві після 1989 р. викликали в селян певні побоювання не тільки щодо їхніх результатів, але й щодо способів впровадження.

Відповідно до стартових умов, зміна системи власності показала не тільки її переваги, але й наявність значних проблем в суспільно-економічних відносинах. Тому, майже в усіх країнах постсоціалістичного табору новітні аграрні реформи асоціювалися зі зниженням виробничо-господарських показників агропродовольчого виробництва. Трансформаційні процеси паралельно із посиленням ролі дрібнотоварного виробництва супроводжувалися підвищенням рівня натуралізації продовольчих ринків і зростанням (за винятком Болгарії і Румунії) рівня безробіття серед селян в умовах низьких потенційних можливостей зайнятості у несільськогосподарських секторах економіки. Окрім того, в більшості країн реформи не мали міцного ідейного фундаменту. Окремі ініціатори реформ до кінця не розуміли усієї відповідальності вчинених дій.

Основною метою реформування сільськогосподарських виробничих відносин у постсоціалістичних країнах було формування інституційного середовища, що мало би чітке ринкове спрямування відповідно до загальнодержавної ситуації. У зв'язку з цим вирішувалися три основних завдання:

- трансформування галузі із посиленням ролі приватної власності на землю і реструктуризацією аграрних підприємств;
- формування повноцінного інфраструктурного середовища галузі, роздержавлення і створення вільних ринків;
- здійснення ефективної аграрної політики.

У Польщі реструктуризації й приватизації підлягало 4,5 млн. га землі, що належали державним аграрним підприємствам (польською – ППГР), які, крім сільськогосподарських виробничих функцій, забезпечували виконання важливих соціальних проектів. Початком реформ у 1989 р. були перехід до вільних цін на сільськогосподарську продукцію і запровадження з 1990 р. засад ринкової

економіки, які наочно продемонстрували всі організаційні, економічні й соціальні недоліки держгоспів. Це спричинило погіршення фінансової ситуації в цих господарствах, оскільки вони не спроможні належним чином пристосуватися до нових умов господарювання [106, с. 80].

На першому етапі реформ була здійснена спроба ліквідації державних господарств шляхом розпродажу їх майна приватним особам, проте до кінця 1991 р. усього 72 ППГР були готові до ліквідації з економічних причин [106, с. 81]. Певні зрушення в напрямку трансформації господарських відносин відбулися в результаті прийняття Закону Сейму „Про управління аграрним майном Державного казначейства” (19.11.1991 р.), а також створення з 1 січня 1992 р. Агенції аграрного майна Державного казначейства (ААМДК), на яку було покладено функцію управління усім державним майном сільськогосподарських підприємств та сприяння його приватизації й оренді зі сторони приватних осіб. Пізніше (з 1994 р.) агенція почала забезпечувати вплив на формування територіальної структури аграрних господарств, а також підпорядковувати собі державні землі, забезпечуючи їхнє поліпшення і благоустрій. У результаті трансформаційні процеси в Польщі охопили два основних напрямки:

- реструктуризацію та вдосконалення управління державних підприємств шляхом адаптації їх до умов ринкового середовища;
- забезпечення приватизації державних підприємств.

До кінця 1996 р. до ААМДК було прийнято землі 1666 ліквідованих ППГР, у результаті чого загальна площа земельних ресурсів, переданих ААМДК, склала 4506 тис. га (з них 3800 тис. га – це сільськогосподарські землі, 328 тис. га – землі під водою (озера і ставки) та 146 тис. га – ліси). Оптимальним варіантом пошуку ефективного власника для землеволодінь колишніх держгоспів став пошук більш ефективних господарів із подальшою умовно безкоштовною передачею прав власності, а також входженням таких земель у структуру товариств ААМДК.

Проте, до кінця 1996 р. ААМДК було продано лише 432 тис. га земель колишніх держгоспів. Невеликий попит на землю ППГР зумовлений дефіцитом

капіталу, низькою оплатою сільськогосподарської праці й сільськогосподарської продукції, а також високою концентрацією земель у воєводствах з відносно міцними індивідуальними господарствами.

Набагато ефективнішим способом використання державних земель стала їхня оренда. На основі бувших державних аграрних підприємств Польщі, які володіли хорошими умовами для повноцінного розвитку, мали цілісну та міцну матеріально-технічну та виробничу базу, було засновано близько 143 одноосібних товариства при Агенції аграрного майна Державного казначейства.

В результаті реорганізація державної складової аграрного сектора в Польщі не зумовили значних змін у галузі. В умовах продажу (а особливо – оренди) державних земель площею до 100 га майже 215 тис. індивідуальних землевласників збільшили площі своїх господарств у середньому до 4 га. Решта проданих чи орендованих земель (площею понад 100 га) стала базою для організації 5,7 тис. господарств фізичних і юридичних осіб (і в тому числі – господарських товариств ААМДК), їхня середня земельна площа склала 480 га, хоча середня площа реформованих ППГР сягала 2200 га. Це дозволило зберегти робочі місця приблизно для 100 тис. селян, тобто, для чверті працюючих у ППГР за станом на 1989 р. Проте, реформування держгоспів призвело до того, що майже 260 тис. чол. втратили роботу. Основна маса безробітних на селі була сконцентрована переважно в північних і західних регіонах держави [106, 82].

Як бачимо, основні процеси трансформаційного періоду в країнах Центральної та Східної Європи стосувалися земельних відносин. Вони спрямовувалися на денаціоналізацію землі й пошук ефективного власника, що відбувалося паралельно з розвитком приватних форм господарювання в аграрному секторі економіки. Майже в усіх постсоціалістичних країнах ці процеси здійснювалися на основі приватизації землі і супроводжувалися компенсацією за вилучену в минулому земельну власність (реституцією) [233, с.138].

За допомогою механізмів реституції вирішувався ряд взаємозв'язаних завдань щодо підтвердження права членів кооперативів на користування землею, а також повернення земель і майна колишнім власникам. Реституція землі

виявила, що основна маса бувших землевласників або їхніх спадкоємців на мала наміру здійснювати агропродовольче виробництво. Зокрема, в Естонії, зважаючи на економічну недоцільність аграрного виробництва, більше чверті колишніх власників вирішили відмовитися від права на отримання раніше вилученої землі у власне користування. В Угорщині, відповідно до реформ, сформувалося близько 1,5 млн. власників на наділах із приблизною площею від 2 га до 4 га. Проте, значна їх кількість відмовилася від ведення господарської діяльності на них.

У Польщі реформування відносин власності не набрали реституційного і реприватизаційного характеру, оскільки мали відношення лише до державних підприємств, відрізнялися у різних воєводствах, і, у загальному обсязі сягали близько 20% від усього агропродовольчого виробництва країни. У колишніх Югославських республіках державний сектор також охоплював досить незначну частку у агропродовольчому виробництві. Інші ж країни були змушені вдатися до пайового розподілу землі серед членів колективних господарств.

Дослідження трансформаційних процесів у постсоціалістичних країнах дозволило порівняти хід та умови проведення аграрних реформ в цих країнах із перетвореннями в даній галузі, що відбувалася на теренах України.

Як можемо судити, основні відмінності, стосувалися методів проведення денационалізації та передачі земель у приватну власність і зумовлювалися переважно стартовими умовами країн до початку реформ, а також певними культурними та соціально-економічними особливостями. Удосконалення системи власності та покращення економічних показників господарювання аграрних формувань на визначеній території відбулися за рахунок структурної перебудови сектору, приватизації землі й реорганізації сільськогосподарських виробничих одиниць; створення нової ринкової інфраструктури сектору; лібералізації ринків; розроблення адекватної державної агропродовольчої політики.

Оцінюючи ефективність аграрних реформ на проміжному етапі, Світовий банк брав до уваги такі параметри як лібералізацію ринку, стан земельної реформи й приватизації, розвиток сільськогосподарського кредитування й

ринкових інституцій. Порівняння названих параметрів у країнах Центральної й Східної Європи показало, що найкращі результати реформ було досягнуто в Угорщині, Словенії та Чехії. Серед пострадянських країн найбільшими успіхами характеризувалися реформи в прибалтійських країнах, найгірший стан спостерігався в країнах Середньої Азії та Білорусі [29, с.51].

В контексті трансформування системи державної підтримки сільського господарства порівняємо обсяги бюджетного фінансування в різних країнах, в тому числі, проаналізованих країнах центральної і східної Європи, а також в країнах ЄС, США та Україні (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Порівняльні рівні бюджетної підтримки сільського господарства в різних країнах у 2014 році

Країни	в доларах США		Підтримка, у %		
	на душу населення	на 1 га землі в обробітку	до ВВП	до валової продукції сільського господарства	
Країни ЄС	7336	1053	1,7	49	
США	350	340	1,5	30	
Польща	107	299,3	1,5	31,2	
Угорщина	11	1188,2	1,8	29,5	
Чехія	100	689,5	1,6	16,3	
Росія	30	70,5	0,8	13,7	
Україна	2000 р.	1,8	2,7	0,28	0,84
	2002 р.	2,9	4,4	0,36	1,21
	2006 р.	5,5	8,3	0,61	2,23
	2008 р.	10,7	16,2	1,02	4,9
	2011 р.	8,9	11,2	1,2	3,6
	2012 р.	12,56	17,2	1,44	5,32
	2013 р.	14,76	20,08	1,69	6,24
	2014 р.	16,96	22,96	1,94	7,16
	2015 р.	18,2	23,74	2,05	8,35

Як бачимо з таблиці, обсяги фінансування бюджетної підтримки сільського господарства України суттєво поступають більшості країн вибірки. Так, за обсягом фінансування на душу населення ми переважаємо лише Угорщину, де цей показник становить 11 дол. США. розрахунку на 1 га землі в обробітку – ми поступаємося усім країнам вибірки, при чому, найменше – Росії –

в 3 рази, а найбільше – тій же Угорщині - 24 дол. США проти 1,2 тис. дол. США. Не такий великий відрив спостерігається у фінансуванні в розрахунку до валової продукції сільського господарства – 8,35 % проти 13,7-49 % . Єдина перевага України за аналізованими показниками стосується підтримки до обсягів ВВП – 2,0 % проти 0,8 – 1,8 в інших країнах вибірки. Загалом, ми можемо спостерігати приріст показників по усіх базах порівняння, проте, як бачимо, він залишається недостатній

Висновки до розділу I

1. Аграрний сектор є важливим елементом національної економіки, який здійснює виробництво продовольчих товарів, забезпечує роботою значну частину населення України, є важливим елементом соціального розвитку країни. В той же час, особливості ведення сільського господарства тісно пов'язані із чинниками, які ставлять сільське господарство у нерівне становище у порівнянні із іншими галузями економіки. Це обумовлює потребу у підтримці аграрного сектору економіки.

2. Основну роль у підтримці сільськогосподарських виробників і стану аграрного сектору в цілому відіграє держава. Її компетентні органи здійснюють різноспрямований вплив на стан сільськогосподарського виробництва та аграрних ринків. До переліку інститутів, що покликані впливати на стан аграрного виробництва і аграрних оварних ринків відносять законодавчі, виконавчі та судові органи, а також науково-дослідні організації та різного роду неурядові організації.

3. Здійснення регулювання аграрного сектору в найбільшій мірі передбачає підтримку сільськогосподарських товаровиробників, що здійснюється за рахунок створення сприятливих умов для їх функціонування, компенсації втрат, страхування від можливих втрат, сприяння в отриманні кредитів тощо. Окрім сприяння діяльності сільськогосподарських підприємств,

важливим напрямком регулювання є забезпечення стабільності аграрних ринків з метою недопущення різких цінових коливань, виникнення ажіотажу тощо.

4. Найтипівішими механізмами здійснення підтримки сільськогосподарського виробництва та аграрних ринків в Україні є податкова політика; грошово-кредитна політика; бюджетна політика; цінова політика; гарантування мінімальних цін; плани і програми розвитку; дотації; підтримка соціального розвитку; державне замовлення; ліцензування окремих видів діяльності; сприяння зовнішньоекономічній діяльності.

5. Здійснення аграрної реформи в Україні відбувалося в умовах поступових трансформацій і створення нового інституційного середовища. При цьому в рівній мірі використовувалися як адміністративні методи регулювання, так і ліберальні та економічні. В процесі оцінки досвіду проведення аграрних реформ постсоціалістичними країнами було визнано, що кожна із них використовувала власну модуль державного регулювання аграрного сектора відповідно до стартових умов. Їх окремі елементи були використані в Україні.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЗАХОДІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Загальний стан аграрного сектору Тернопільської області

Сільськогосподарське виробництво посідає ключове місце в економічних дослідженнях, оскільки рівень його розвитку визначає економічну і продовольчу безпеку країни. Акумулявання значного обсягу засобів виробництва, ресурсів та соціально-економічне значення галузі обумовлює її великий потенціал у плані окупності інвестиційних проектів. Актуальність порушеної проблематики на рівні Тернопільської області підвищує її традиційно аграрний статус. Так, частка сільського населення в області становить 56,6 %, причому в усіх районних центрах вона є більшою за 50 %. Основна концентрація промислового виробництва відбувається в обласному центрі, в той час як по районах більш-менш рівномірно розподіляється сільськогосподарське, переробне та харчове виробництво. У структурі основних засобів області частка сільського господарства разом з мисливством становить 9,6 %, поступаючись промисловості (21,0 %), транспортній сфері й сфері зв'язку (21,7 %), а також ринку нерухомості (21,7 %) [22].

Такі умови зумовлюють переважання аграрного виробництва над іншими видами діяльності. У структурі доданої вартості за видами діяльності частка сільського господарства становить 26,8 %, що є найбільшим показником по області. Те ж саме можна стверджувати й про структуру виробництва продукції, в якій у 2015 році частка сільського господарства у сукупності із мисливством і лісовим господарством становила 21,8 %, що на 9,5 % більше за частку сфери транспорту та зв'язку і лише на 4,7 % менше переробної промисловості. Місце та роль сільського господарства Тернопільської області можна оцінити за даними таблиці 2.1.

Важливе значення і наявний потенціал аграрної сфери Тернопільської області вимагає уваги до економічних процесів та організаційних зв'язків, що формують середовище функціонування господарських структур.

Місце сільського господарства в економіці Тернопільської області

Показники	2005	2010	2013	2014	2015	2015 р. до 2005 р., +-
Кількість зайнятого населення, тис осіб						
Усього зайнято	425,1	431,3	442,9	416	406,2	-18,9
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство, рибальство, рибництво	147,2	118,8	148,3	130	126,8	-20,4
Питома вага, %	34,6	27,5	33,5	31,3	31,2	-3,4
Середньооблікова кількість працівників, тис. осіб						
Усього	205,52	183,4	172,2	170,2	157,8	-47,72
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	30	13	12,7	12,4	11,3	-18,7
Питома вага, %	14,6	7,1	7,4	7,3	7,2	-7,4
Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, грн.						
Усього	553	1659	2359	2527	2994	+2441
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	307	1314	2048	2260	3038	+2731
Питома вага, %	55,5	79,2	86,8	89,4	101,5	+46,0
Інвестиції в основний капітал за видами економічної діяльності, у факт. цінах, млн. грн.						
Усього	889,8	2332,5	2976,2	2590	3827,5	+2937,7
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	122,8	517,2	852,9	591,6	920,6	+797,8
Питома вага, %	13,8	22,2	28,7	22,8	24,1	+10,3
Прямі іноземні інвестиції в область за видами економічної діяльності, на кінець року, млн. дол. США						
Усього	39,3	59,8	63,9	68,9	55,8	+16,5
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	2,7	8,3	10,5	10,6	7,6	+4,9
Питома вага, %	6,9	13,9	16,4	15,4	13,6	+6,7
Валова додана вартість за видами економічної діяльності, у фактичних цінах; млн. грн.						
Усього	3691	10709	16778	19991	-	-
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	957	2206	3925	5351	-	-
Питома вага, %	25,9	20,6	23,4	26,8	-	-
Фінансовий результат підприємств до оподаткування, тис. грн.						
Усього	131,4	197,9	297,2	-5796,2	-2088	-
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	71,9	638,4	78,8	-1828,6	257,5	-
Питома вага, %	54,7	322,6	26,5	-	-	-

Як бачимо, сільське господарство Тернопільської області займає вагоме місце за такими показниками як: чисельність зайнятого в галузі населення (понад

31 %), Обсяг інвестицій в основний капітал (понад 24 %), обсяг прямих іноземних інвестицій (13,6 %), валова додана вартість (26,8 % за даними 2014 р.). Відмітимо, що практично за усіма названими показниками окрім загальної кількості зайнятого населення, питома вага сільського господарства області зростає в структурі загальноекономічних показників регіону. В даному контексті відмітимо також переважання рівня заробітної плати, яка встановилася в галузі в останній рік над середнім рівнем по економіці регіону, а також переважання фінансових показників. Таким чином, агропродовольчий сектор не тільки володіє значним обсягом ресурсів, але й демонструє високий рівень показників і їх позитивну динаміку.

Механізм трансформації відносин власності та господарювання в сільському господарстві і створення нових форм підприємницької діяльності спрямовувався на відновлення приватної власності та підприємництва. Як наслідок, на основі матеріально-технічної бази КСП формувалися не існуючі в галузі раніше агроформування, що базувалися на приватній власності. Звичайно, вони були, в основному, менші за розмірами земельних угідь, а залишки земельних часток долучалися до працюючих господарств підсобного напрямку. За певних обставин на схожій матеріальній базі утворювалися великі за розміром фермерські господарства. Доволі часто відбувалося повне розділення КСП на земельні частки, що виділялися зі складу господарств і передавалися їх власникам, що, в подальшому, призвело до руйнування цілісної майнової бази. Така діяльність зумовила зростання площ земельних угідь, що були зосереджені у власності громадян, які змогли за рахунок цього наростити розміри власних підсобних господарств, створити так звані “господарства населення” і значно збільшити наділи фермерських господарств завдяки приєднанню до них названих часток.

Проведені трансформації не могли не відобразитися на показниках виробництва продукції. Основні зміни по них можна відстежити з таблиці 2.2.

Валова продукція сільського господарства за категоріями господарств, у
постійних цінах 2010р.; млн. грн.

	1990	2000	2010	2013	2014	2015	2015 р., до 1990 р., %	2015 р., до 2000 р., %
Усі категорії господарств								
Продукція сільського господарства	9531,4	5273,1	5825,6	8051,4	9169,4	8145,8	85,46	154,5
у тому числі								
продукція рослинництва	5107,9	3258	3875,1	5792	6847,4	5806,7	113,7	178,2
продукція тваринництва	4423,5	2015,1	1950,5	2259,4	2322	2339,1	52,88	116,1
Вироблено продукції на 1 особу, грн.	8124	4572	5362	7488	8557	7629	93,91	166,9
на 100 га сільськогосподарських угідь, тис.грн.	898	503,6	604,1	836,4	949,4	842,1	93,78	167,2
Сільськогосподарські підприємства								
Продукція сільського господарства	6040,7	1416,6	2381,8	3781,8	4814,6	4130,2	68,37	291,6
у тому числі								
продукція рослинництва	3942,4	1184,6	2067	3253,3	4192,6	3430,4	87,01	289,6
продукція тваринництва	2098,3	232	314,8	528,5	622	699,8	33,35	301,6
Господарства населення								
Продукція сільського господарства	3490,7	3856,5	3443,8	4269,6	4354,8	4015,6	115	104,1
у тому числі								
продукція рослинництва	1165,5	2073,4	1808,1	2538,7	2654,8	2376,3	203,9	114,6
продукція тваринництва	2325,2	1783,1	1635,7	1730,9	1700	1639,3	70,5	91,94

Як бачимо, результатом реформ стало переважання господарств населення за виробництвом сільськогосподарської продукції над сільськогосподарськими підприємствами. В цілому ж по сільському господарству відмітимо: зниження майже усіх показників виробництва окрім рослинництва у порівнянні із 1990 р., і перевищення практично усіх показників окрім тваринництва у порівнянні із 2000 р. Тобто, фактично від початку реформи показники агровиробників покращилися, хоча в основному не досягнули рівня 1990 р.

Приросту виробництва сільськогосподарської продукції в значній мірі було досягнуто завдяки формуванню в сільському господарстві агроформувань ринкового типу (господарські товариства, приватні підприємства, фермерські господарства та кооперативи). Це дозволило диференціювати процедури створення аграрних підприємств відповідно до потреб і можливостей селян. Динаміка і структура аграрних підприємств Тернопільської області за організаційно-правовими формами господарювання подана в табл. 2.3.

Таблиця 2.3.

Кількість діючих господарюючих суб'єктів у сільському господарств,
станом на 1 липня

Організаційно-правові форми господарств	2005		2010		2015	
	одиниць	відсотків до загальної кількості	одиниць	відсотків до загальної кількості	одиниць	відсотків до загальної кількості
Усього	1220	100	1082	100	1029	100
Господарські товариства	214	17,5	185	17,1	198	19,2
Приватні підприємства	290	23,8	225	20,8	195	19,0
Виробничі кооперативи	17	1,4	3	0,3	9	0,9
Фермерські господарства	617	50,6	603	55,7	582	56,6
Державні підприємства	7	0,6	4	0,4	6	0,6
Підприємства інших форм господарювання	75	6,1	62	5,7	31	3,0

Як видно з таблиці, найбільш чисельними за організаційно-правовими формами господарювання в Тернопільській області стали фермерські господарства (понад 56 % від загальної кількості), а також приватні підприємства та господарські товариства, які були утворені за рахунок оренди і акумуляції сільськогосподарських угідь. Відмітимо, що в загальному, кількість сільськогосподарських підприємств скоротилася майже на 200 одиниць за 10 років. Господарських товариств стало менше на 16 одиниць, приватних підприємств – на 95 одиниць, виробничих кооперативів – на 8 одиниць, фермерських господарств – на 35, державних підприємств – на 1 підприємство і підприємств інших форм господарювання – на 44 одиниці. Таким чином,

найбільше скорочення торкнулося приватних підприємств, більшість із яких після утворення не отримали достатніх ресурсів для здійснення ефективної господарської діяльності і, в результаті, припинили свої існування або були поглинуті іншими господарськими утвореннями.

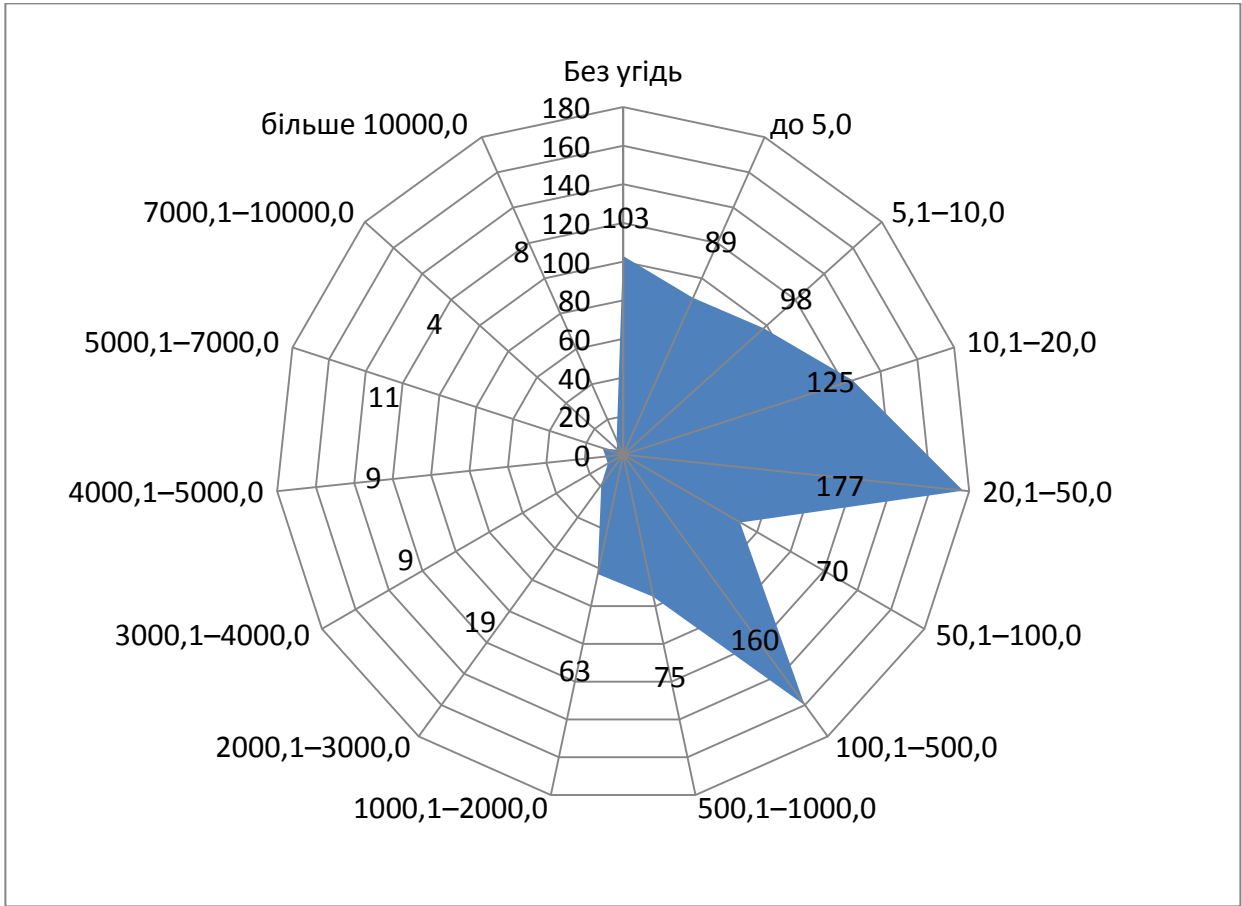
Характерні, в результаті розвитку організаційно-правових форм господарювання зміни отримали відображення і в структурі земельних угідь. Тенденція до концентрації земельних угідь реалізується, в основному, за рахунок інтеграції аграрного виробництва з іншими сферами економічної діяльності.

В агропромисловому виробництві, як і в інших галузях економіки, інтеграція може мати горизонтальний, вертикальний, діагональний та комбінований характер і проявлятися у жорсткій (шляхом підписання юридично зобов'язуючих угод) та м'якій (шляхом узгодження інтересів) формах. Характерним для сьогоденного етапу реформи є переважання дрібних за розмірами господарств. Так, господарства до 500 га займають 70 % усіх підприємств, проте, у їх користуванні зосереджено менше 10 % усіх сільськогосподарських угідь (рис. 2.1).

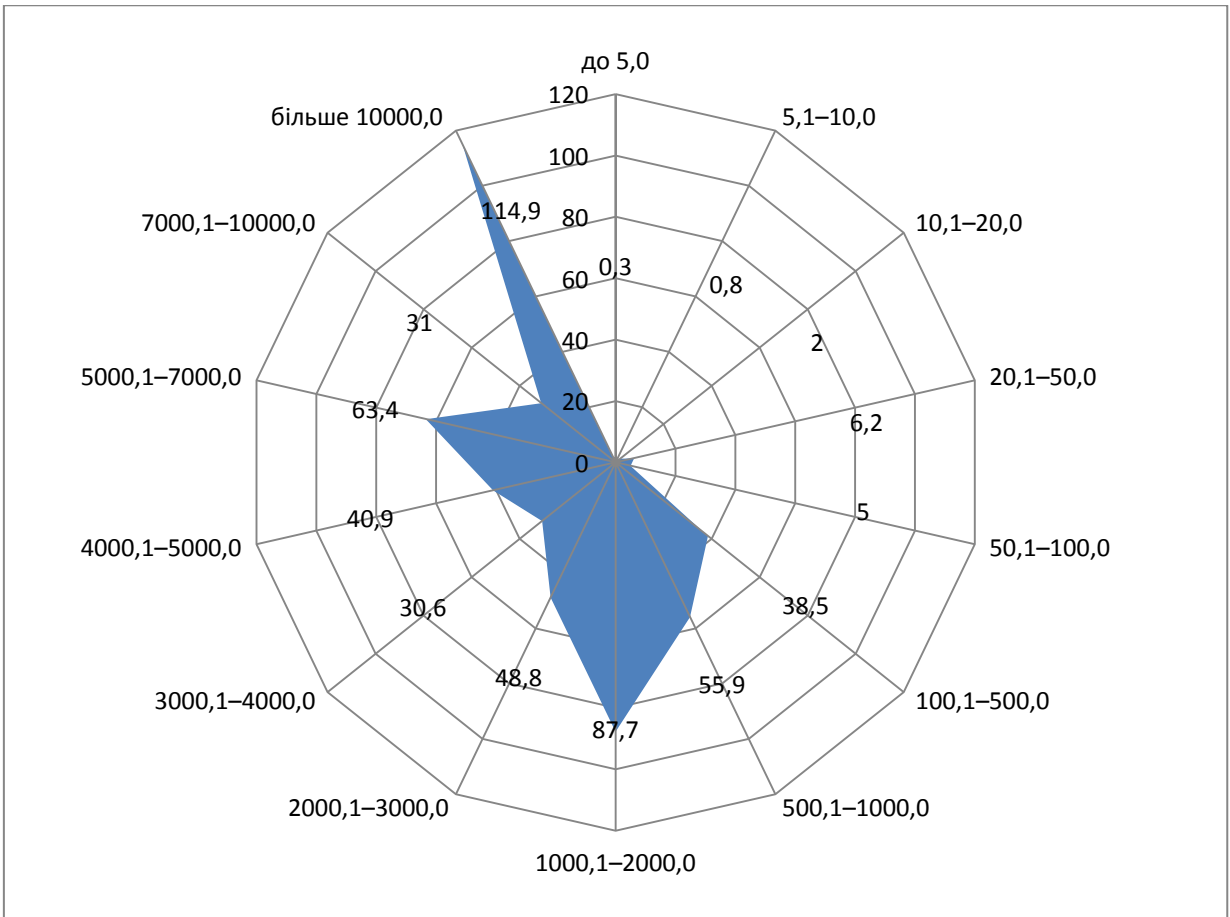
Рисунки 2.1 а і б добре візуалізують різницю між чисельністю підприємств із визначеним обсягом угідь і їх земельним забезпеченням. Так, усі підприємства із площею більше 2000 тис. га зосереджені в лівих частинах графіків. При цьому, їх загальна кількість не перевищує 20 одиниць по жодній із груп і становить 60 одиниць в загальному. Їх загальна площа угідь займає 60 % від усієї площі, що в сукупності становить 327,6 тис. га.

В умовах загострення кризи агровиробництва переробні підприємства вирішують питання забезпечення виробничих потужностей за рахунок вирощування власної сільськогосподарської сировини. Зараз такі утворення виходять майже на стовідсоткове забезпечення потреб в сировині за рахунок власного виробництва.

Основним джерелом формування майна і отримання доходу більшості підприємств є реалізація продукції. В умовах аграрного виробництва цей процес характеризується рядом особливостей, які обумовлюються сезонним характером виробництва, низьким рівнем товарності продукції й оборотності капіталу.

А)

Б)

Рис.2.1. Розподіл діючих сільськогосподарських підприємств за розміром сільськогосподарських угідь у 2015 році, А) – за кількістю, Б) за розміром угідь

Господарська діяльність сільськогосподарських товаровиробників має на меті отримання прибутку, що є обов'язковою умовою успішного існування і розвитку. Прибуток слугує головним джерелом відновлення основного капіталу, інвестування у власне виробництво та в сторонні проекти. Сутність ефективності полягає у єдності двох тенденцій: зменшення затрат на одиницю продукції із одночасним збільшенням корисного ефекту від її використання, що відбувається завдяки інтенсифікації виробничих процесів. Остання, в свою чергу, найчастіше передбачає якомога повніше використання можливостей ресурсного та виробничого потенціалу разом із зменшенням рівня затрат праці. Це зумовлює зростання корисності отриманої продукції за рахунок більшої відповідності суспільним потребам.

Основні показники діяльності сільськогосподарських підприємств Тернопільської області наведено в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Основні показники діяльності підприємств галузі сільського господарства

Показники	2005	2010	2013	2014	2015	2015 р. до	
						2005 р., %	2010 р., %
Чистий прибуток, збиток (сальдо), млн.грн.	68,3	637,5	75,4	-1829	249,7	365,6	39,2
Підприємства, які одержали чистий прибуток							
відсотків до загальної кількості підприємств	71	71,9	76,7	81,2	85,5	120,4	118,9
сума прибутку, млн.грн.	96,7	734,3	689,5	1379,3	3202,9	в 33,1 р.б.	в 4,4 р.б.
Підприємства, які одержали чистий збиток							
відсотків до загальної кількості підприємств	29	28,1	23,3	18,8	14,5	50,0	51,6
сума збитку, млн.грн.	28,4	96,8	614,1	3207,9	2953,2	в 104 р.б.	в 30,5 р.б.
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	9,9	20,7	5,7	-7,1	22,9	231,3	110,6
Середньооблікова кількість найманих працівників, тис. осіб	28,1	11,9	13,4	13,3	11,3	40,2	95,0
Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, грн.	292	1278	2048	2260	3038	в 10,4 р.б.	237,7

Як бачимо з таблиці, загальний економічний стан сільськогосподарських підприємств протягом періоду дослідження покращується, і хоча обсяг чистого прибутку у порівнянні із 2010 роком суттєво зменшився, але відсоток підприємств, які отримали прибутки – збільшився, так само, як і їхня сума прибутків. Проте, не зважаючи на зменшення відсотку збиткових підприємств, їхня сума збитків суттєво зросла – в 104 рази у порівнянні із 2005 роком і в 30,5 разів у порівнянні із 2010 роком. Тобто, борги окремих підприємств, не зважаючи на зменшення чисельності збиткових суб'єктів господарювання, зросли настільки суттєво, що перевершили усі позитивні тенденції галузі в цілому. В найбільшій мірі це обумовлено нераціональною фінансово-кредитною діяльністю окремих підприємств, в першу чергу агрохолдингів, які мають доступ до кредитних фінансових ресурсів, але використовують їх вкрай нераціонально.

Ефективність функціонування господарських структур обумовлюється якісною стороною організації виробничих та економічних процесів, в результаті чого підвищується віддача основних і оборотних засобів, зростає продуктивність праці, створюються умови для збільшення обсягів виробництва й реалізації продукції, забезпечується розширене відтворення. Власне, ефективність є поєднанням двох основних категорій: результату й витрат, понесених на його досягнення. Тому їхнє дослідження є відправним моментом у процесі визначення ефективності господарювання.

Функціонування сучасних аграрних формувань в умовах ринкового середовища обумовлює ряд важливих положень, які впливають на показники їхньої діяльності, це вільне підприємництво, відповідно до якого власник (власники) сам вибирає напрям вкладення капіталу, його розмір, спосіб організації бізнесу, визначення параметрів виробничої й управлінської систем. Основні ж зусилля в таких умовах спрямовуються на отримання якнайбільшого ефекту при найменших затратах. Ці положення стосуються підприємств усіх організаційних форм за умови, що вони не належать до групи неприбуткових.

Ефективність сільського господарства досягається за рахунок єдності багатьох факторів, серед яких високий рівень забезпеченості трудовими та земельними ресурсами, достатнє матеріально-технічне забезпечення,

раціональна організація виробничо-технологічних операцій, маркетингу та логістики. За умови забезпечення стабільного нормативного поля та цінової підтримки аграрні підприємства можуть успішно функціонувати, забезпечуючи собі прибуток та розширене відтворення (2.5).

Таблиця 2.5

Ефективність сільськогосподарського виробництва в сільськогосподарських підприємствах

Показники	2000	2005	2010	2015	2015 р, до +/-		
					2000	2005	2010
Прибуток, збиток (-), від реалізації сільськогосподарської продукції, млн.грн.	-13,6	23,2	322,5	2486,4	+2500	+2463,2	+2163,9
у тому числі							
продукції рослинництва	37,4	25,3	317,1	2200,7	+2163,3	+2175,4	+1883,6
продукції тваринництва	-51	-2,1	5,4	285,7	+336,7	+287,8	+280,3
Рівень рентабельності (збитковості) виробництва сільськогосподарської продукції, %	-4,7	6	16,1	39,9	+44,6	+33,9	+23,8
у тому числі							
продукції рослинництва	22,8	8,7	18,1	42,2	+19,4	+33,5	+24,1
продукції тваринництва	-41,3	-2,2	2,1	28,3	+69,6	+30,5	+26,2

Як бачимо з таблиці, рівень прибутковості аграрного виробництва у порівнянні із усіма базами порівняння зріс. Значно кращі показники зафіксовано у рослинництві, проте у тваринництві позитивні тенденції також помітні. Особливістю поданого порівняння є те, що в рослинництві позитивні тенденції мають стійкий характер і в значній мірі сповільнюються, тоді, як в тваринництві ріст показників намітився лише в останні роки і тому пришвидшується.

Детальний аналіз рентабельності у розрізі основних видів продукції наведено в табл.. 2.6.

З таблиці видно, що у порівнянні із 1990 роком по більшості видів продукції зафіксовано ріст рентабельності – на обсяг від 0,5 % до 31,1 %, по плодах – у 3,5 разів. Поряд із цим, негативна рентабельність зафіксована по зернових культурах (-195 %), м'ясі ВРХ і молоці. Негативний приріст рентабельності зернових культур зберігся також у порівнянні із 2000 роком, тоді

як по усіх інших видах продукції в аналізований період спостерігався приріст показників. У порівнянні із 2010 роком тенденції – різноспрямовані: приріст по продукції рослинництва, окрім картоплі і овочів відкритого ґрунту, по продукції тваринництва – приріст, окрім м'яса птиці і молока. Загалом в 2015 році нерентабельним в межах вибірки було виробництво м'яса ВРХ і молока, всі інші продукти характеризувалися позитивною рентабельністю в діапазоні 21,9 – 65,2 %, плоди – 403 %.

Таблиця 2.6

Рівень рентабельності (збитковості) основних видів продукції в
сільськогосподарських підприємствах, %

	1990	2000	2010	2013	2014	2015	2015 р. до +-		
							1990	2000	2010
Продукція рослинництва									
Зернові культури	234,9	67	12,5	3,3	27,2	39,8	-195,1	-27,2	+27,3
Цукрові буряки (фабричні)	27,2	-4,3	20	-6,6	6,6	47,4	+20,2	+51,7	+27,4
Насіння соняшнику	-	1,4	32,8	13	42,9	65,2	-	+63,8	+32,4
Картопля	4,2	8,8	33,5	30,4	-5,2	25,3	+21,1	+16,5	-8,2
Овочі відкритого ґрунту	3,3	26,1	68,8	20,1	6,9	26,6	+23,3	+0,5	-42,2
Плоди	50,6	-12,1	-49,7	-7,4	-13,1	403,1	+352,5	+415,2	+452,8
Продукція тваринництва									
М'ясо									
великої рогатої худоби	16,7	-45,5	-22,7	-24,6	-13,8	-6,2	-22,9	+39,3	+16,5
свиней	11,3	-58,7	-6,8	8,1	10,8	42,4	+31,1	+101,1	+49,2
птиці	-18,7	-35,1	10,2	-23	-13,5	-8,8	+9,9	+26,3	-19
Молоко	32,7	-9,5	33,7	15,2	13,5	21,9	-10,8	+31,4	-11,8
Яйця	35,8	4,1	1,8	24,5	33,2	38,5	+2,7	+34,4	+36,7

Отже, діяльність аграрних підприємств Тернопільської області відбувається в умовах завершення трансформацій, які характеризуються часто нестабільністю умов господарювання та результатів. Хоча, без сумнівів окремі результати діяльності аграрних підприємств стабілізувалися і, навіть, перевищили рівень 2000 року.

2.2. Особливості та напрями державної аграрної політики в регіоні

Специфіка ведення сільського господарства, що накладається на значні ринкові диспропорції, зумовлює потребу у державній підтримці сільськогосподарських товаровиробників. Вияв такої допомоги може бути кардинально різним, оскільки за час еволюції протекціоністських ідей сформувалася уже ціла низка інструментів державного впливу на процеси, що мають місце в аграрному виробництві. Так, підтримка доходів сільськогосподарських товаровиробників відбувається за рахунок виділення субсидій і дотацій, а також прямих виплат на одиницю продукції або площі. Підтримка бажаної ціни шляхом фінансових і товарних інтервенцій, що сприяють оптимізації співвідношення попиту-пропозиції на ринку, підтримка бажаного напрямку розвитку господарств з допомогою тих же прямих виплат або за рахунок урядових програм з відповідним фінансуванням.

Державна підтримка аграрного сектору в Україні здійснюється із застосуванням різних підходів і механізмів. Якщо у перші роки незалежності державну підтримку надавали переважно через податкові механізми (надання пільг в оподаткуванні, введення спеціальних режимів оподаткування), то останніми роками дедалі більшого поширення набуває бюджетне фінансування, яке є переважним і для більшості країн світу. Розглянемо динаміку обсягів бюджетного фінансування розвитку аграрного сектора економіки України (табл. 2.7).

Як бачимо з таблиці, динаміка показників видатків Міністерства аграрної політики і продовольства була негативною. Їх обсяг із запланованих в 2013 році 9066 млн. грн. сягнув 2382 млн. грн. При цьому відбулося зростання витрат загального фонду. Схожа ситуація притаманна і видаткам апарату міністерства. Характерною особливістю державної підтримки сільського господарства є зростання питомої ваги видатків на підтримку сільського господарства. В структурі ж видатків на підтримку сільського господарства переважають видатки на підтримку сільського господарства і інші програми. Зниження рівня

аналізованих показників характерне також для кредитування, фінансового лізингу, діяльності аграрного фонду тощо.

Таблиця 2.7

Бюджетна підтримка сільського господарства України за 2013-2016 рр.,

млн. грн.

Показники	2013		2014		2015		2016*	
	план	факт	план	факт	план	факт	план	факт
Видатки МАПіП	9066	7193,4	6607	5501,3	2605,6	2133,7	2382,1	328,93
% до загальних	2,09	1,78	1,43	0,28	0,43	0,37	0,35	0,1
Загальний фонд	4665,3	4175,4	3428,6	3359,2	1884,2	1621,9	1615,4	210
% у загальних	51,8	50,05	51,89	61,06	72,31	76,01	67,81	64
Видатки апарату	476135	613,34	3322,7	2636,8	885,78	525,57	659,69	52,01
% до загальних	52,64	50,23	50,29	4,93	4	24,63	27,69	15,81
Загальний фонд	1760,6	1668,9	1498	1486,4	674,6	44,62	509,7	31,54
% у загальних	36,98	46,19	45,08	56,37	76,16	85,55	77,23	60,64
Структура видатків	100	100	100	100	100	100	100	100
на підтримку сільського господарства	49,17	37,03	33,4	20,13	75,77	70,68	70,22	18,28
підтримка виробництва	815	22,6	29,89	15,74	62,66	63,02	53,06	
підтримка Аграрного фонду	11,02	14,43	3,51	4,39	3,11	7,66	17,16	18,28
соціальні програми	0,49	0,5	0,14	0,17	0,64	1,08		
інші	50,34	62,47	66,46	79,7	23,59	28,24	29,78	81,72
Кредитування	7236,7	7236,4	1431,7	20,5	1429,42	3,14	1419,6	
Кредити фермерам	27,9	27,9	27,9	15,87	25,6	25,6	15,82	
Фінансовий лізинг	8,84	8,84	3,82		3,82		3,82	
Аграрний фонд	7200	7200	1400	4,63	1400	12,54	1400	

* - за січень-квітень.

Часто, в процесі фінансування заходів державної підтримки сільського господарства, її здійснюють за програмами, наприклад: «Агрохімічна паспортизація земель сільськогосподарського призначення», «Заходи по боротьбі з шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин», «Фінансова підтримка фермерських господарств», «Фінансова підтримка агропромислових підприємств, що знаходяться в особливо складних кліматичних умовах», «Закладання і нагляд за молодими садами, виноградниками та ягідниками», "Часткова компенсація вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва», «Здешевлення

вартості страхових премій (внесків), фактично сплачених суб'єктами аграрного ринку» [44, с. 48].

Варто відмітити, що важливим показником, який характеризує рівень державної підтримки сільського господарства є відношення обсягів фінансування заходів підтримки до валової сільськогосподарської продукції (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Питома вага фінансування вкладень з державного бюджету на розвиток агропромислового комплексу

Показники	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015 р., до 2006 р., %
Сума видатків, млрд. грн.	7,3	8,2	12,3	10,5	7,1	6,8	6,4	5,58	5,61	4,14	56,7
Валова сільськогосподарська продукція (у порівняльних цінах 2010 р.), млрд. грн.	184,1	172,1	201,6	197,9	194,9	233,7	223,3	252,8	252,9	239,7	130,2
Відношення обсягів фінансування до валової продукції, %	4,0	4,8	6,1	5,3	3,6	2,9	2,9	2,2	2,2	1,7	43,6
Доля фінансування сільського господарства від загальних витрат фінансової підтримки економіки, %	13,4	14,1	24,8	20,8	13,8	15,9	14,3	14,2	14,2	12,5	93,3

Як бачимо, в поданій таблиці зростання було зафіксовано лише по обсягах росту валової продукції галузі. При цьому, всі інші показники зменшилися, а особливо, відношення обсягів фінансування до валової продукції. В результаті цей показник скоротився з 4 % до 1,7 %. Це пов'язано також із скороченням суми видатків в загальному обсязі.

Важливою умовою державного регулювання сільського господарства є дотримання усіх норм і законів не лише держави, але й міжнародних інституцій. Так, регламентування фінансової допомоги в значній мірі обмежується

правилами СОТ. Так, відповідно до умов міжнародних договорів, фінансова допомога в сфері сільського господарства розцінюється як протекціоністський захід, який обмежує дію конкурентного закону. Проте, як справедливо вважають зарубіжні вчені, сила такого обмеження для різних інструментів аграрної політики суттєво відрізняється в різних ситуаціях. Зважаючи на це, внутрішні протекціоністські заходи в аграрному секторі поділяють на три категорії (три скриньки) – жовту, блакитну і зелену.

Жовту скриньку становлять інструменти, які спрямовані на стимулювання збільшення виробництва окремих сільськогосподарських товарів. Вважається, що вони порушують дію конкурентних законів, і впливають на встановлення справедливої ринкової ціни, надаючи тим самим переваги котрійсь із країн. Тому, обсяг їх підтримки підпадає моніторингу і у випадку перевищення дозволеної норми – встановлюється перехідний період, протягом якого витрати повинні бути приведені до норми.

Блакитну скриньку становлять інструменти підтримки, які передбачають пряме фінансування на одиницю площі, валового збору, поголів'я і т.д. В Україні заходи такої групи не застосовуються, але вони широко розповсюджені в країнах ЄС. Зелена скринька включає інструменти, які не впливають прямо на збільшення обсягів виробництва і торгівлі. Вони можуть стосуватися консалтингових послуг, сфери страхування, захисту рослин, соціального розвитку сільських територій, охорони природи, регіонального та місцевого розвитку і т.д. Витрати цієї скриньки не обмежуються.

Структуризація державних витрат відповідно до вище поданої класифікації наведена в табл. 2.9.

Як бачимо з таблиці, в структурі витрат державної підтримки АПК відповідно до вимог СОТ, за даними 2015 року частка зеленої скриньки переважає і становить 57,8 %. Проте, як ми можемо судити в динаміці такий рівень не є фіксованим і в межах поданого періоду дослідження, лише в 2008 і 2011 роках витрати в межах зеленої скриньки переважали. В інші роки, витрати жовтої скриньки сягали рівня 54 - 85,3 %.

Структура державної підтримки АПК згідно вимог СОТ у 2008-2015 рр.

Напрями фінансування	2008	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015 р., до 2006 р., %
"Жовта скринька" (продуктова підтримка)	3826,1	3454,9	3504,7	4247,1	4389,2	4424,7	4702,6	122,9
"Жовта скринька" (непродуктова підтримка)	2643,2	1828,9	2063,7	2299,8	2412,8	3533,8	1439,3	54,45
Питома вага витрат непродуктової підтримки в структурі "жовтої скриньки"	69,1	52,9	58,9	54,1	55,0	79,9	30,6	44,3
Всього (за програмами "жовтої скриньки")	5837,0	49901,8	5568,4	6747,0	6802,0	7958,5	4532,9	77,66
Всього (за програмами "зеленої скриньки")	8209,9	8621,2	8911,2	5757,0	5518,0	5825,0	6217,0	75,73
Всього (за програмами "жовтої і зеленої скриньки")	14046,9	58523,0	14479,6	12504,0	12320,0	13783,5	10749,9	76,53
Питома вага фінансування програм "жовтої скриньки"	41,6	85,3	38,5	54,0	55,2	57,7	42,2	101,5
Питома вага фінансування програм "зеленої скриньки"	58,4	14,7	61,5	46,0	44,8	42,3	57,8	98,95

Окрім цього, відмітимо, що в межах жовтої скриньки виділяють також продуктову і не продуктову підтримку. Друга – характеризується більшим впливом на встановлення справедливої ринкової ціни і повинна бути обмежена. Перша, у визначених межах – допускається для використання. Протягом періоду дослідження, як бачимо, скорочення непродуктової підтримки становило близько 50 % і за винятком 2014 року характеризувалося стабільним скороченням.

Зважаючи на характер і сферу застосування інструментів державної підтримки АПК, її заходи спрямовуються на покращення ситуації в галузі, проте, зважаючи на характер впливу на ринкові інструменти, можуть мати як стимулюючий, так і стримуючий фактор. Структуризація використання таких інструментів в Україні протягом 2008 – 2015 років подано на рис. 2.2

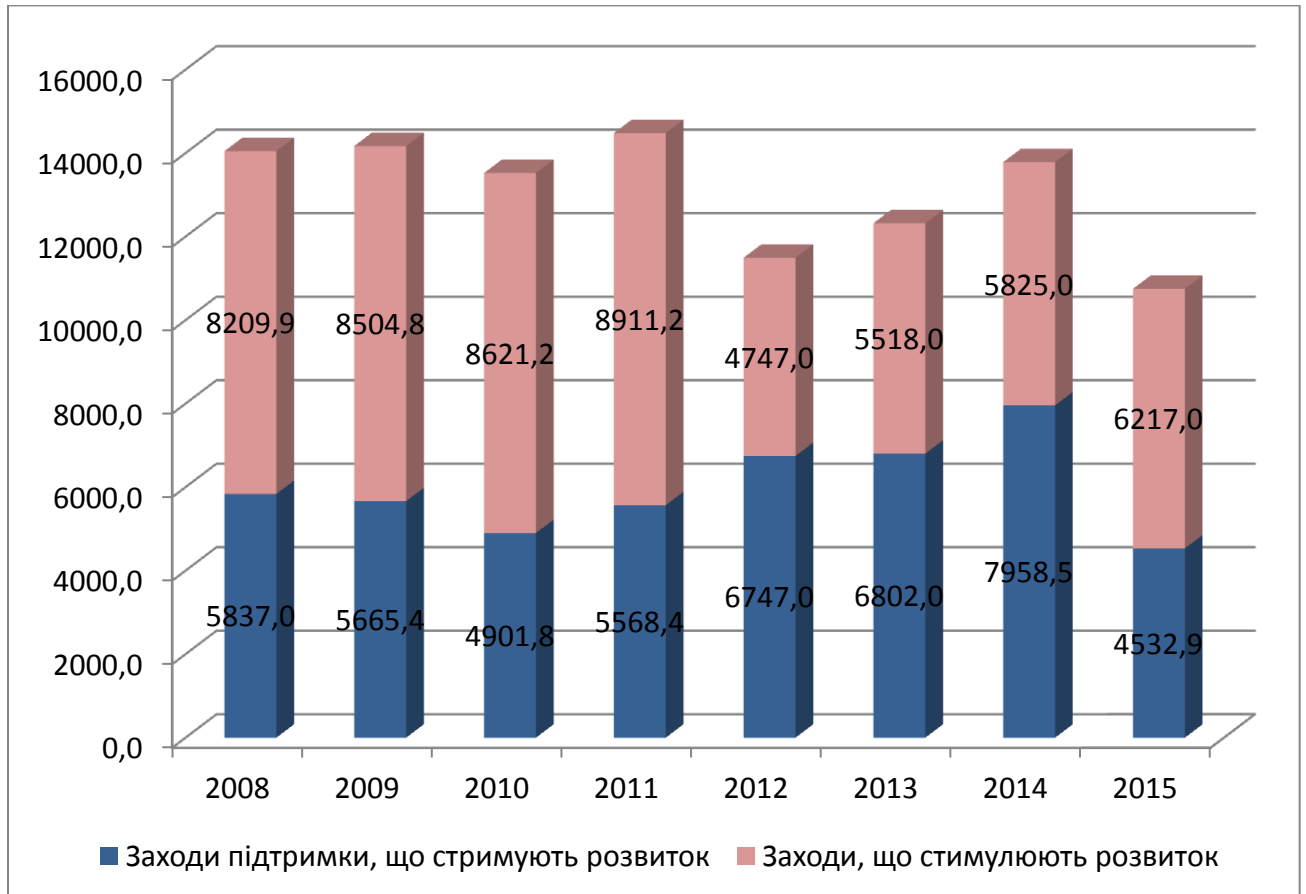

Рис. 2.2. Державні витрати на програми підтримки сільського господарства та розвитку сільських територій, млрд. грн..

Як бачимо з рисунка, характер, застосованих заходів підтримки АПК не має стійкої динаміки. З точки зору їх структуризації, відбувається постійна зміна як пріоритетів, так і вимог до підтримки галузі. Так, в межах періоду 2008 -2015 року, за винятком 2012-2014 рр. переважали заходи стимулюючого характеру, В інші періоду інтервалу – заходи стримуючого впливу. Загалом, в динаміці, відмітимо, що фінансування заходів підтримки сільського господарства в Україні за вказаний період зменшилося на близько 35 млрд. грн.

Аналізовані заходи та інструменти часто оцінюють з позиції протекціонізму галузі – встановлення експортно-імпортних мит, спрямованих на захист вітчизняних виробників агропродовольчої продукції від негативного впливу зовнішніх факторів. Основна ідея таких заходів – досягнення позитивного торгового балансу і підтримка галузей, які піддаються жорсткій конкуренції з боку країн, що володіють більшими конкурентними перевагами за

виробництвом тієї чи іншої продукції. Оцінюючи такі заходи в Україні, відмітимо, що з часу переходу до ринкової економіки господарювання рівень митних бар'єрів скоротився майже до нуля. Відповідно до чого, сучасний стан зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією практично відображає її реальні конкурентні переваги на світовому ринку. Структура зовнішньої торгівлі України подана на рис. 2.3.

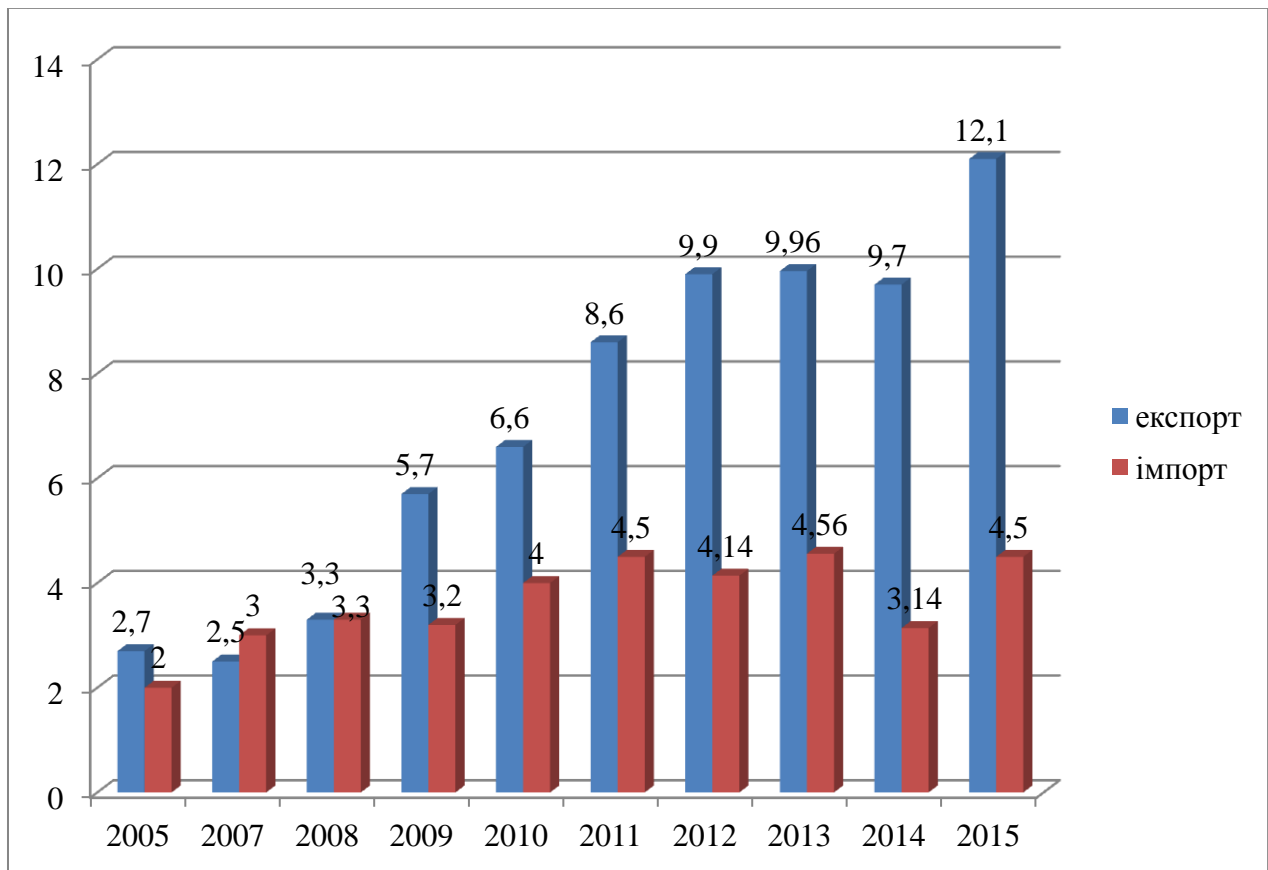

Рис. 2.3. Динаміка експорту-імпорту сільськогосподарської продукції України, млрд. дол. США

Як бачимо, весь період дослідження характеризується позитивною динамікою показників зовнішньої торгівлі, особливо це стосується експорту, який за вказаний період зріс на 9,4 млрд. дол. США. Обсяг імпорту зріс на 2,5 млрд. дол. США. Відповідно, починаючи із 2008 року розмір позитивного торговельного балансу з 0,7 млрд. дол. США зріс до 7,6 млрд., %. Це свідчить про наявність суттєвих конкурентних переваг в Українській продукції на зовнішніх ринках і правильність зовнішньоторговельної державної політики у даній сфері.

Слід зазначити, що питання розміру та структури державної підтримки сільського господарства в Україні є широко дискутованим. Необхідність такої підтримки зумовлена зношеністю техніки і відсталістю технологій, які використовують українські сільськогосподарські підприємства, низькою продуктивністю праці селян, експансією на вітчизняний ринок дешевої продовольчої продукції з інших країн та непередбачуваним впливом природно-кліматичних факторів.

Слід зазначити, що надання державних фінансових дотацій на виробництво м'ясо-молочної продукції та придбання сільськогосподарської техніки практикувалося в Україні, як і в інших республіках, ще в часи Радянського Союзу. Не заперечувалася необхідність такої підтримки селян і в незалежній Україні. Проте, фінансово-економічна та структурна криза, яка поширилася на територію нашої країни в дев'яності роки двадцятого століття, зумовила гіперінфляцію та дефіцит державного бюджету і відповідно відсутність коштів для фінансової допомоги вітчизняним аграріям. Як наслідок, в останнє десятиліття минулого тисячоліття селяни продовжували експлуатувати техніку, яку була придбана в попередні роки, не дотримувалися науково обґрунтованих сівозмін, зосередилися, переважно, на вирощуванні зернових та технічних культур, зменшили поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ) та свиней.

Все вище зазначене, призвело до того, що Україна, яка багата на родючі чорноземи, змушена була імпортувати тростину для виробництва цукру, картоплю, овочі, гречку, свинину, м'ясо птиці та ВРХ, а в окремі роки - продовольчу пшеницю. Це спонукало вітчизняних урядовців і законодавців до розробки та прийняття нормативних документів, які передбачали посилення державної допомоги селянам.

В табл. 2.10 відображено структуру державної підтримки доходів сільськогосподарських підприємств Тернопільської області у 2013-2014 рр., де видно, що пряма грошова допомога займає лише незначну частину, решта ж відбувається за рахунок повернення податку на додану вартість, який часто не повертається, а зараховується на основі взаємозаліку підприємства з органами влади. Повернення ПДВ є своєрідним інструментом державної аграрної

політики, спрямованим на стимулювання експорту сільськогосподарської продукції. Сутність його полягає у підвищенні конкурентних переваг вітчизняної продукції на зовнішніх ринках за рахунок зменшення її ціни на розмір податку на додану вартість, що був нарахований всередині країни

Порівняння інструментів фінансування сільськогосподарських підприємств Тернопільської області подано в табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Державна підтримка сільського господарства Тернопільської області, тис. грн..

Назва району	За рахунок бюджетних дотацій		За рахунок податку на додану вартість	
	2013	2014	2013	2014
По області	13802,5	655,7	128476,7	181580,2
м.Тернопіль	821,0	–	–	–
Бережанський	70,1	–	1252,2	4365,5
Борщівський	–	–	2715,9	2580,7
Бучацький	11930,3	3,0	9649,7	20669,7
Гусятинський	350,9	413,8	13918,3	58728,2
Заліщицький	40,0	37,4	–	–
Збаразький	–	6,5	11136,8	34062,1
Зборівський	194,2	–	34967,2	18190,2
Козівський	–	–	311,0	273,7
Кременецький	–	–	–	–
Лановецький	–	–	2646,3	2396,9
Монастирський	171,0	–	5375,6	160,1
Підволочиський	208,0	195,0	25705,9	27453,9
Підгаєцький	–	–	8044,5	13,4
Теребовлянський	–	–	1852,2	1281,9
Тернопільський	–	–	7430,8	6456,6
Чортківський	–	–	2537,4	4947,3
Шумський	17,0	–	932,9	–

Як бачимо з таблиці, обсяги фінансування адміністративних районів з державного бюджету за рахунок дотацій суттєво зменшилися. Тоді, які за рахунок ПДВ – збільшилося. Можна навіть стверджувати, що фінансування галузі за рахунок дотацій поступово згортається. Так, якщо у 2013 році обсяг фінансування бюджетних дотацій в межах області становив 13, 8 млн. грн. і стосувався 9 адміністративних одиниць області, то в 2014 році він скоротився більше, ніж у 2 рази і стосувався лише 5 одиниць. При чому за ці роки лише 4

адміністративні одиниці отримали фінансування в межах аналізованої підтримки в обох досліджуваних роках – Бучацький (суттєве зменшення), Гусятинський (незначне зростання), Заліщицький (практично збереження обсягів), Підволочиський (незначне зменшення).

Стосовно повернення ПДВ, загальний обсяг по області зріс на 53 млн. грн і стосувався усіх районів, крім Заліщицького і Кременецького. Найбільший обсяг повернення ПДВ було отримано в Підволочиському районі – понад 25-27 млн. грн. в 2013-2014 рр.

Галузева структура підтримки сільського господарства в рослинництві наведена в табл. 2.11.

Таблиця 2.11

Державна підтримка виробництва продукції рослинництва Тернопільської області, тис. грн.

Назва району	За рахунок бюджетних дотацій		За рахунок податку на додану вартість	
	2013	2014	2013	2014
По області	–	37,4	76852	165151
м.Тернопіль	–	–	–	–
Бережанський	–	–	1252,2	4320,3
Борщівський	–	–	2647,2	2568,7
Бучацький	–	–	5174,4	16746
Гусятинський	–	–	13689	58474
Заліщицький	–	37,4	–	–
Збаразький	–	–	7364,8	30097
Зборівський	–	–	219,2	17986
Козівський	–	–	–	–
Кременецький	–	–	–	–
Лановецький	–	–	–	–
Монастириський	–	–	5375,6	110,2
Підволочиський	–	–	24272	25474
Підгаєцький	–	–	8026	–
Теребовлянський	–	–	–	–
Тернопільський	–	–	5747,7	4521,4
Чортківський	–	–	2198	4854
Шумський	–	–	885,9	–

З таблиці можна відстежити, що галузь рослинництва практично не фінансується за рахунок бюджетних дотацій. В 2013 році такого фінансування не

було отримано, а в 2014 році його обсяг склав 37,4 % в Заліщицькому районі. З рахунок повернення ПДВ, в 2013 році було забезпечено фінансування 76,9 млн. грн., в 2014 – 165,2 млн. грн. Це становить понад становить 60 і 90 % від загального обсягу фінансування по сільському господарству. Тому, можемо стверджувати, що основна підтримка рослинництва відбувається через підтримку експорту продукції, оскільки вона володіє достатніми перевагами на зовнішніх ринках і основне стимулювання щодо неї забезпечує ринковий механізм.

Проте, якщо підійти до оцінки порушеної проблематики більш детально, то відразу помітимо, що основане фінансування сільськогосподарських підприємств здійснювалося в тваринництво, при чому також за рахунок ПДВ (таблиця 2.12).

Таблиця 2.12

Державна підтримка розвитку тваринництва, отримано коштів за звітний рік, тис. грн.

Назва району	За рахунок бюджетних дотацій		За рахунок податку на додану вартість	
	2013	2014	2013	2014
По області	3343,5	416,8	51625	16429
м.Тернопіль	821	–	–	–
Бережанський	70,1	–	–	45,2
Борщівський	–	–	68,7	12
Бучацький	1719,3	3	4475,3	3924,2
Гусятинський	350,9	413,8	229,4	254
Заліщицький	–	–	–	–
Збарзький	–	–	3772	3965,5
Зборівський	194,2	–	34748	204,2
Козівський	–	–	311	273,7
Кременецький	–	–	–	–
Лановецький	–	–	2646,3	2396,9
Монастирський	171	–	–	49,9
Підволочиський	–	–	1434,1	1979,6
Підгаєцький	–	–	18,5	13,4
Теребовлянський	–	–	1852,2	1281,9
Тернопільський	–	–	1683,1	1935,2
Чортківський	–	–	339,4	93,3
Шумський	17	–	47	–

Як бачимо, різниця між фінансуванням тваринництва за рахунок дотацій і за рахунок ПДВ також є дуже суттєвою. За рахунок дотацій в 2014 році

фінансування на область обмежалося 416,8 тис. грн., що майже в 10 разів менше, ніж за попередній рік. Найбільше дотацій в тваринництво отримали Буцацький і Гусятинський райони, а також м. Тернопіль. Стосовно повернення ПДВ, його обсяг був незначним і зменшився майже в 4 рази. Найбільше фінансування відбувалося в Буцацький район.

Якщо судити з таблиці 2.13, основні дотації в тваринництво в 2013 році були витрачені на вирощування ВРХ та інші витрати. В 2014 році основне фінансування відбувалося в галузь свинарства. Якщо в 2013 році основними отримувачами дотацій були Буцацький, Гусятинський, Зборівський райони і місто Тернопіль, то в 2014 - Тільки Гусятинський район.

Таблиця 2.13

Державна підтримка розвитку тваринництва за рахунок бюджетних дотацій, тис. грн.

Назва району	за ВРХ		за свиней		за молоко		за інше	
	2013	2014	2013	2014	2013	2014	2013	2014
По області	1737,6	3	899,2	413,8	706,7	–	10459	–
м.Тернопіль	–	–	821	–	–	–	–	–
Бережанський	–	–	3,3	–	66,8	–	–	–
Борщівський	–	–	–	–	–	–	–	–
Буцацький	1719,3	3	–	–	–	–	10211	–
Гусятинський	–	–	74,9	413,8	276	–	–	–
Заліщицький	–	–	–	–	–	–	40	–
Збаразький	–	–	–	–	–	–	–	–
Зборівський	1,3	–	–	–	192,9	–	–	–
Козівський	–	–	–	–	–	–	–	–
Кременецький	–	–	–	–	–	–	–	–
Лановецький	–	–	–	–	–	–	–	–
Монастирський	–	–	–	–	171	–	–	–
Підволочиський	–	–	–	–	–	–	208	–
Підгаєцький	–	–	–	–	–	–	–	–
Теребовлянський	–	–	–	–	–	–	–	–
Тернопільський	–	–	–	–	–	–	–	–
Чортківський	–	–	–	–	–	–	–	–
Шумський	–	–	–	–	–	–	–	–

Державна підтримка за рахунок повернення ПДВ розподілялася по-іншому – її обсяг по ВРХ скоротився майже в 2 рази, по молоку – в три рази, по свинарству – зріс на 200 тис. грн., по птиці – також зріс на 700 тис. грн. (табл..

2.14). Найбільше ПДВ на виробництво м'яса ВРХ отримав Зборівський район, м'яса свиней – Тернопільський район, птиці – Бучацький район, молока – Збаразький, Лановецький і Бучацький район.

Таблиця 2.14

Державна підтримка розвитку тваринництва за рахунок ПДВ, тис. грн.

Назва району	за ВРХ		за свиней		за птицю усіх видів		за молоко		за інше	
	2013	2014	2013	2014	2013	2014	2013	2014	2013	2014
По області	11528	654,4	2315	2523,4	1717,6	2430,6	35892	10776	172,9	44,8
м.Тернопіль	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Бережанський	–	–	–	–	–	–	–	45,2	–	–
Борщівський	1,4	–	51	12	–	–	16,3	–	–	–
Бучацький	190,8	60,4	201,5	54,6	1717,6	2401,5	2365,4	1393,3	–	14,4
Гусятинський	–	5	229,4	–	–	–	–	249	–	–
Заліщицький	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Збаразький	325,2	420,7	209,7	114,9	–	–	3237,1	3429,9	–	–
Зборівський	10806	32,3	–	–	–	29,1	23942	142,8	–	–
Козівський	25,6	17,5	–	0,5	–	–	285,4	255,7	–	–
Кременецький	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Лановецький	3,7	–	–	1,2	–	–	2469,7	2395,7	172,9	–
Монастирський	–	–	–	–	–	–	–	49,9	–	–
Підволочиський	127,8	110,9	241	354	–	–	1065,3	1493,7	–	21
Підгаєцький	–	–	–	–	–	–	18,5	13,4	–	–
Теребовлянський	32,8	6,5	548,8	679,2	–	–	1270,6	596,2	–	–
Тернопільський	14,6	1,1	833,6	1307	–	–	834,9	617,7	–	9,4
Чортківський	–	–	–	–	–	–	339,4	93,3	–	–
Шумський	–	–	–	–	–	–	47	–	–	–

Таким чином, державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників в Україні реалізується. Проте, в 2014 році по більшості показників відбувся суттєвий спад фінансування, особливо у тій його частині, яка стосується дотаційного регулювання.

2.3. Державне регулювання цін на ринку сільськогосподарську продукцію.

Реформування аграрної сфери передбачає здійснення багатьох заходів, серед яких провідне місце займає формування повноцінних товарних ринків сільськогосподарської продукції із відповідними інституціями. Аграрні товарні ринки на даний час є одними із найбільш урегульованих в законодавчому та нормативному плані. Вони володіють достатньою кількістю важелів, які покликані сприяти його розвитку, запобігати нестабільності та значним ціновим коливанням. Однією із найважливіших інституцій аграрних товарних ринків є Аграрний фонд.

Аграрний фонд створений у відповідності із законом про підтримку сільського господарства і є спеціалізованою бюджетною установою, уповноваженою реалізовувати цінову політику в АПК України. Фонд перебуває у сфері управління Міністерства аграрної політики.

Основні функції фонду зображено на рис. 2.4.

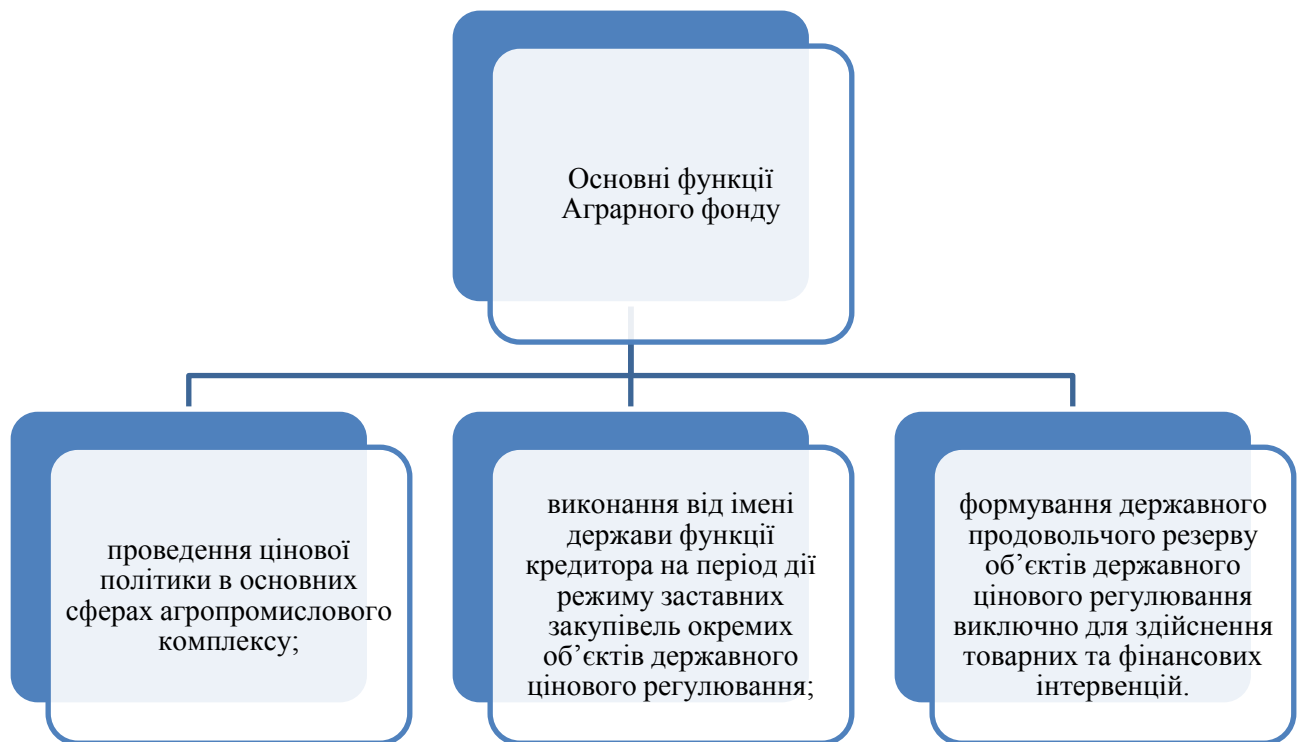

Рис. 2.4 Основні функції Аграрного фонду

Як бачимо, створення Аграрного фонду не було зумовлено необхідністю забезпечення нових функцій на ринку, а, швидше, потребою у забезпеченні функцій цінового регулювання, кредитного забезпечення та створення продовольчого резерву єдиною спеціалізованою державною установою, яка б не була обтяжена вантажем попередньої діяльності (як ДАК „Хліб України”) чи обмежена потребою забезпечувати надто вузьку сферу державних потреб (як Держкомрезерв).

Основною функцією і причиною створення Аграрного фонду є забезпечення цінової політики на аграрних та агропромислових ринках, зокрема на ринку зерна, борошна, сої, льону, ріпаку, соняшнику, хмелю, бурякового цукру. Саме такі товари визначені об'єктами державного цінового регулювання. Сам же механізм цінового регулювання здійснюється через визначення мінімальної та максимальної ціни на названі товари та застосування, при потребі, фінансової чи товарної інтервенції. Основою для товарних інтервенцій є державний продовольчий резерв, який створюється за рахунок фінансових інтервенцій. Його розмір визначений законодавчо і передбачає поступове збільшення.

Товарна інтервенція здійснюється Аграрним фондом шляхом продажу окремих об'єктів державного цінового регулювання на організованому аграрному ринку на умовах споту або форварду з метою встановлення ціни рівноваги у розмірі, що не перевищує значення максимальної інтервенційної ціни. Порядок здійснення товарної інтервенції подано на рис. 2.5.

Фінансова інтервенція застосовується за умови встановлення на організованому товарному ринку ціни на товари визначеного переліку нижчої за мінімальну ціну. Вона передбачає зняття з ринку певної частини продукції за встановленими мінімальними цінами і підвищення, внаслідок цього, ціни на товар відповідно до закону ринкової рівноваги. Натомість товарна інтервенція передбачає продаж товарів із визначеного переліку за умови перевищення ціни на нього на організованому товарному ринку встановленої максимальної ціни, що сприяє насиченню ринку відповідним товаром і зниження ціни на нього знову ж таки відповідно до закону ринкової рівноваги.

1

- якщо рівень ціни попиту на умовах споту або форварду на визначений об'єкт державного цінового регулювання протягом однієї торгової сесії не перевищує встановлений рівень максимальної інтервенційної ціни або перевищує такий рівень не більше ніж на 5 відсотків від нього, товарна інтервенція не здійснюється;

2

- якщо рівень ціни попиту на умовах споту або форварду на визначений об'єкт державного цінового регулювання протягом однієї торгової сесії перевищує встановлений рівень максимальної інтервенційної ціни від 5 до 20 відсотків її значення, то Аграрний фонд здійснює товарну інтервенцію у розмірах, достатніх для встановлення ціни рівноваги (фіксіngu) на рівні, який не перевищує значення максимальної інтервенційної ціни;

3

- якщо рівень ціни попиту на умовах споту або форварду на визначений об'єкт державного цінового регулювання протягом однієї торгової сесії перевищує рівень максимальної інтервенційної ціни більше ніж на 20 відсотків від її значення, то Аграрний фонд призупиняє торгівлю таким товаром на поточній біржовій сесії та провадить консультації з учасниками біржового ринку;

4

- Аграрний фонд може у виключних випадках здійснювати товарну інтервенцію, якщо протягом однієї торгової сесії виникає загроза встановлення ціни рівноваги на рівні, що перевищує розмір максимальної інтервенційної ціни, або коли Кабінет Міністрів України приймає постанову щодо продажу таких об'єктів державного цінового регулювання, не пов'язаного з державним ціновим регулюванням.

Рис. 2.5. Порядок здійснення товарних інтервенцій Аграрним фондом

Отже, механізм цінового регулювання товарних ринків Аграрним фондом має чітко виражену ринкову основу, що дозволяє обґрунтовувати його загальну нейтральність по відношенню до суб'єктів ринку. Проте, встановлення мінімальних і, відповідно, максимальних цін на товари, яке передбачає врахування середньо галузевих витрат на їх виробництво протягом п'яти попередніх виробничих періодів із коригуванням на значення прогнозного індексу споживчих цін, не дозволяє вирівнювати цінову ситуацію за умови виникнення непередбачених обставин. В такій ситуації, якщо відхилення від

максимальної чи мінімальної ціни складає більше 20 % аграрний фонд ініціює переговори із учасниками ринку чи рекомендує вжиття тимчасових адміністративних заходів щодо врегулювання ситуації на ринку.

Основними дискусійними питаннями в сфері цінового регулювання ринку Аграрним фондом є його недостатня забезпеченість фінансовими та матеріальними ресурсами, а також ряд нестиківок в нормативних документах. Так, зокрема, створення державного продовольчого резерву передбачає здійснення фінансових інтервенцій на ринку і закупівлі, внаслідок цього, по мінімальних цінах встановленого обсягу продукції. Проте, як в положенні про Аграрний фонд так і в законі про державу підтримку сільського господарства чітко викладені підстави для здійснення фінансових інтервенцій. За таких обставин, якщо цінова кон'юнктура ринку не буде передбачати здійснення фінансових інтервенцій – то й продовольчий резерв сформований не буде.

На жаль, цінове регулювання може бути задіяне лише в умовах організованого аграрного ринку, тобто біржової торгівлі на умовах спот та форвард, в той час, як більше половини зерна реалізується за напівтіньовими схемами тобто за так званими „іншими каналами”. Біржові ж обсяги первинної реалізації зерна по більшості регіонів України ледь перевищують позначку в 1-2 %.

Як наслідок, на даний момент часу, цінове регулювання ринку Аграрним фондом не дає можливості говорити про його велику ефективність, зважаючи на проблеми пов'язані із формуванням державного продовольчого резерву. Проте, в перспективі, саме діяльність Аграрного фонду, спрямована на забезпечення прозорості операцій із зерном на ринку може сприяти детінізації відносин в сфері.

Як уже було сказано вище, основа діяльності Аграрного фонду України визначається ціновими межами на об'єкти державного цінового регулювання, які встановлюються в законодавчому порядку на маркетинговий період (табл. 2.15).

Як бачимо, Аграрний фонд має досить чіткий розроблений алгоритм, відповідно до якого здійснює дії щодо цінового регулювання потреб ринку.

Окрім цінового регулювання, Аграрний фонд діє в сфері продовольчої безпеки шляхом стабілізації цін на продовольство і сировину для харчової промисловості. Так, в умовах надмірного ажіотажу чи дефіциту на ринку він здійснює товарні інтервенції, які діють на пониження ціни на продовольство. Прикладом такої діяльності є наведені в табл. .. обсяги реалізації борошна хлібопекарським підприємствам.

Таблиця 2.15

Мінімальні та максимальні інтервенційні ціни на об'єкти державного цінового регулювання у 2016/2017 маркетинговому періоді, у тис. грн. за 1 тону

Товар	Мінімальна ціна	Максимальна ціна
Пшениця групи А		
1 клас	3,7	4,2
2 клас	3,7	4,1
3 клас	3,6	4,0
Пшениця групи Б		
4 клас	3,5	3,9
5 клас	3,4	3,8
6 клас	3,3	3,8
Жито		
1 клас	3,5	3,9
2 клас	3,4	3,9
3 клас	3,3	3,8
Гречка		
1 клас	15,1	17,0
2 клас	15,0	16,9
3 клас	24,9	16,8
Кукурудза		
3 клас	3,3	3,9
Цукор-пісок (буряковий)	11,6	13,2

Аналіз досвіду побудови системи органів державного управління у зарубіжних країнах свідчить про переважне використання такої моделі розподілу управлінських функцій у сфері продовольчого забезпечення, коли функції по управлінню продовольчим забезпеченням розподіляються між органами державної влади - міністерствами, департаментами, які визначають основні напрямки розвитку державної політики у цієї сфері, та державними

(національними) компаніями, фондами, створеними для безпосередньої участі у процесі продовольчого забезпечення.

Аналогічні інституційні утворення наявні у багатьох країнах. Наприклад, у Франції функції державного регулятора аграрного ринку виконує Єдина агенція розрахунків, яка є державною установою та фінансується з бюджету. У Чехії повноваження регулятора покладені на Державний інтервенційний сільськогосподарський фонд, підпорядкований Міністерству сільського господарства та Міністерству фінансів [21, с. 116 - 120]. У Польщі повноваження регулятора розподілені між Агентство аграрного ринку, основним завданням якого є здійснення інтервенційних закупівель, та Агентством реструктуризації і модернізації сільського господарства, яке надає державну допомогу сільськогосподарським виробникам [21]. В Іспанії функції господарського управління виконує національна компанія «Меркаса», метою діяльності якої є організація продовольчого забезпечення населення міст. У Німеччині з метою надання підтримки сільському господарству створений Центральний фонд підтримки збуту продукції сільського господарства та харчової промисловості, до повноважень якого входить координація дій федеральних та земельних органів влади, надання фінансової допомоги окремим секторам сільського господарства, здійснення представницьких та інших послуг.

В Україні управлінські функції у сфері продовольчого забезпечення розподілені між Міністерством аграрної політики та продовольчого забезпечення (державне управління) та спеціально створеним органом - Аграрним фондом, на який покладено здійснення функцій господарського управління у сфері цінового регулювання

Встановлення різного правового режиму для державних продовольчих запасів, які надходять до інтервенційного фонду та фонду резерву, заслуговує позитивної оцінки, оскільки запровадження у вітчизняному законодавстві такої моделі побудови системи продовольчих фондів створює належні умови для ефективного використання продовольчих запасів. Як свідчить досвід інших країн, де функціонує єдина (нерозподілена) система продовольчих фондів, змішування продовольчих інтервенційних та резервних продовольчих запасів

може призвести до неможливості їх використання за цільовим призначенням. Наприклад, у Росії продовольча продукція, що придбана у результаті здійснення фінансових інтервенцій (закупівельних інтервенцій), надходить у федеральний (регіональний) продовольчий фонд. Запаси зазначеного фонду, окрім основного призначення - забезпечення продовольчої безпеки у разі виникнення надзвичайних ситуацій, використовуються для проведення товарних інтервенцій.

За таких умов, як відмічають дослідники, не реалізується жодна з функцій державних продовольчих запасів. З одного боку, продовольча продукція, призначена для здійснення товарних інтервенцій, витрачається на покриття продовольчого дефіциту в окремих регіонах, чому сприяє відносно низька ціна інтервенційних закупівель. З другого боку, спрямування державних продовольчих запасів, переважно на інтервенційні цілі може призвести до виснаження резерву, що створює загрозу продовольчої безпеці [3, с. 36 - 41].

Заставна закупівля є елементом державної підтримки виробника сільськогосподарської продукції, зокрема, зерна. Зазначений вид закупівель застосовується у разі надання Аграрним фондом бюджетної позики виробнику зерна, яке є об'єктом державного цінового регулювання. Способом забезпечення повернення бюджетної позики є застава зерна, яка оформлюється шляхом передання кредитору подвійного складського свідоцтва. У відповідності із ст. 12.2.4 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства» основна сума бюджетної позики та плата за її використання погашається єдиним платежем у строк, визначений у кредитному договорі. У разі, коли бюджетна позика та/або плата за її використання не були погашені у строк, передбачений договором, предмет застави підлягає зарахуванню до державного інтервенційного фонду, і на нього поширюється правовий режим продовольчої продукції, призначеної для використання в інтервенційних цілях. Порядок здійснення заставних закупівель зерна, визначений Постановою Кабінету Міністрів України №146 «Про порядок здійснення Аграрним фондом закупівель зерна, переданого у заставу за надану бюджетну позику в межах режиму державних заставних закупівель зерна» від 26.02.2009 р.

Делеговані організаційно-господарські повноваження - це повноваження Аграрного фонду, реалізація яких потребує відповідного рішення Кабінету Міністрів України. До таких повноважень належать: здійснення закупівлі або продажу визначених об'єктами державного цінового регулювання товарів, не пов'язаних з державним ціновим регулюванням, а також матеріально-технічних ресурсів для потреб сільськогосподарських товаровиробників; здійснення експорту об'єктів державного цінового регулювання.

Як свідчить аналіз повноважень Аграрного фонду, основним його призначенням є виконання функцій господарського управління у сфері продовольчого забезпечення, зокрема, щодо впливу на ціноутворення на продовольчому ринку. Таким чином, Аграрний фонд можна визначити як учасника господарських відносин - суб'єкта організаційно-господарських повноважень особливого виду, створеного для досягнення публічної мети - регулювання цін на продовольчому ринку.

Таким чином, Аграрний фонд відіграє досить важливу роль у формуванні ринкових відносин в АПК. Реалізація ним функції цінового регулювання з допомогою фінансових та товарних інтервенцій дозволяє в окремі періоди вирівнювати цінове коливання на основну групу зернових, а надання позик під заставу зерна – сприяє покращенню кредитування в аграрній сфері. Проте, на даний час діяльність Аграрного фонду характеризується недостатньою ефективністю, яка зумовлена обмежене фінансування із бюджету, проблемами моніторингу зернового ринку. Усунення його дії організованим товарним ринком, низьким рівнем фіна названих недоліків дозволить Аграрному фонду стати одним із основних суб'єктів зернового ринку України та забезпечити ефективність галузі.

Висновки до розділу II

1. Отже, в результаті аграрної реформи відбулися значні зміни у виробничо-майнових відносинах в плані формування нових господарюючих суб'єктів на основі ринкових відносин. Внаслідок цього сформувалися різноукладні сільськогосподарські підприємства, що функціонують на умовах вільного підприємництва в системі агропродовольчого виробництва. Особливості їхнього функціонування в даному аспекті визначаються багатьма чинниками, проте, в їхню основу покладено забезпеченість ресурсами, ступінь організованості технологічних і управлінських процесів, кон'юнктура ринку, особливості й спрямованість державної аграрної політики тощо.

2. Встановлено, що система земельних відносин, сформована в процесі реформ, призвела до подрібненості сільськогосподарських угідь, сільськогосподарських підприємств і нерівномірного їхнього розподілу. В результаті відбулися процеси концентрації земель, які забезпечили можливість для поглинання більших підприємств меншими. В перспективі це може зумовити скорочення кількості підприємств та їхнього укрупнення. Дослідження динаміки розмірів земельних наділів сільськогосподарських підприємств показало існування стійкої тенденції до концентрації земельних угідь в межах великих аграрних формувань, скорочення загальної чисельності сільськогосподарських підприємств, особливо тих, що володіють малим чи порівняно малим земельним наділом.

3. Аналіз процесів розвитку аграрного підприємництва показав, що формування господарських структур ринкового типу не дозволить значно впливати на виробничі показники сільського господарства до тих пір, доки частка господарств населення по виробництву багатьох видів продукції переважає. Це зумовлено складністю в управлінні такими господарствами, проблемами з контролем якості продукції, її обліку тощо. Тому політика держави повинна спрямовуватися на об'єднання господарств населення у великі господарства на основі вільної згоди й участі у розподілі прибутку.

4. На фоні відродження галузі рослинництва ситуація в тваринництві залишається складною. Про це свідчить скорочення поголів'я худоби, низький рівень продуктивності тварин і продуктивності праці в тваринництві. Як наслідок, низькі фінансово-економічні показники господарювання. Аналіз показав, що найбільше тварин збереглося в господарських товариствах і приватних аграрних підприємствах. Окрім того, в приватних підприємствах у даний час відбувається збільшення поголів'я свиней. Аналіз експертних думок показав значну імовірність розвитку великотоварних сільськогосподарських підприємств, які спеціалізуються на виробництві м'ясо-молочної продукції.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В АПК

3.1. Перспективи розвитку державної аграрної політики в Україні

В.І. Гайдук визначає, що «одним з найважливіших умов, що забезпечують ефективне функціонування аграрного сектора, є наявність механізму регулювання відбуваються в ньому. Механізм регулювання включає в себе ринковий механізм, а також механізм державного регулювання» [33].

Механізми ринкового саморегулювання та державного регулювання мають принципово функціональні відмінності. Вони тісно пов'язані між собою і мають єдину спрямованість на досягнення сталого, ефективного рівноважного соціально-економічного розвитку. Ринковий механізм не в змозі дозволити всю сукупність проблем економічного зростання. У кінцевому рахунку, він залежить від характеру, принципів і пріоритетів використання як ринкових інструментів, так і всієї системи державного економічного та адміністративного регулювання. Активна стимулююча і регулююча роль ринкового механізму реалізується більш результативно при його підпорядкуванні адекватним законам ринку гнучкою системою державного регулювання.

Для АПК ця гнучкість важлива у зв'язку з його специфікою: просторової розсосередженістю, різноманіттям умов виробництва, серйозно різняться в окремих регіонах, і сезонністю, необхідністю оперативної реалізації швидкопсувної продукції, особливо малорентабельної. Державне регулювання обов'язково має бути присутнім в ринковій економіці. Не може бути ефективним сільськогосподарське виробництво, побудоване і функціонує тільки з урахуванням ринкових принципів. Сільське господарство залишається для держави пріоритетною галуззю, оскільки є основою, насамперед, продовольчого забезпечення населення [24]. Ця проблема має не тільки економічний, а й соціальний, і політичний аспекти.

Сільське господарство є однією з небагатьох галузей економіки як в розвинених, так і в країнах, що розвиваються, які схильні посиленому

державному регулюванню. Це пояснюється рядом обставин. По-перше, з позицій держави сільськогосподарський ринок вважається одним з пріоритетних, оскільки його стан визначає вирішення таких державних завдань, як забезпечення продовольчої безпеки країни та соціальної захищеності населення. По-друге, ірраціональний характер ринкових відносин у сільському господарстві породжує специфічні для цієї сфери економіки «провали ринку»: диспаритет цін на агропродукцію та спожиті у агровиробництві ресурси промислового походження («ножиці цін»), фермерська проблема, непередбачувані коливання цін і т. п. [13].

В.М. Баутін і А.Г. Зельднер вважають, що державний вплив на сільське господарство та інші сфери АПК ефективно, якщо воно базується на наступних принципах:

- Товаровиробники, в основному, здійснюють відтворення на засадах самофінансування за рахунок власних накопичень, а конкретні державні заходи щодо їх підтримки і регулювання є додатковими;

- Ринкові методи і інструменти, що застосовуються диференційовано на основі програмно-цільового підходу, повинні стимулювати товаровиробників до інтенсифікації виробництва і підвищення його ефективності [31, 6].

Є. Чирков вважає, що сучасна концепція державного регулювання базується на наступних принципах: по-перше, сільгосптоваровиробників працюють на самофінансуванні, заходи підтримки є додатковими для забезпечення нормальних умов господарювання, по-друге, регулюючі важелі та інструменти повинні орієнтувати товаровиробників на більш ефективне господарювання, і їх необхідно застосовувати суворо диференційовано [14]. Однак ці принципи вказують лише на його масштаби і орієнтацію.

Ми вважаємо, що ключовими напрямками державного регулювання в АПК на сьогодні, відповідно до етапу реформ повинні стати наступні (рис. 3.1).

основні напрями вдосконалення державного регулювання в аграрному секторі

- удосконалення ринкового економічного механізму, що включає підвищення ефективності функціонування агропродовольчого ринку, розвиток ринкової інфраструктури, ринкова модернізація внутрішньогосподарського механізму;
- проведення структурних, інституціональних реформ на селі, припускаючи структурні перетворення, моніторинг банкрутства, оптимальний розмір господарств, розвиток усіх форм кооперації, створення агропромислових інтегрованих об'єднань вертикального і горизонтального типів ;
- завершення формування ринку сільськогосподарських земель, створення земельного кадастру, ефективного цінового механізму продажів, державний контроль і охорона родючості ґрунтів;
- реформування бюджетної і податкової політики держави, спрямоване на фінансування окремих галузей сільського господарства, зменшення бази оподаткування, скорочення кількості податків, надання податкових пільг;
- технічне і технологічне оновлення аграрної сфери за допомогою прискорення інвестиційних та інноваційних процесів, що має на меті впровадження ресурсо- і енергозберігаючих технологій, підвищення мотивації інвесторів, ефективності інвестиційних проектів, формування наукового й інноваційного потенціалів ;
- формування ефективної системи зовнішньоекономічних відносин, спрямованої на стимулювання експортерів продукції, сприяння розвитку конкурентних переваг національного АПК;
- створення системи інформаційного обслуговування сільськогосподарських товаровиробників відповідно до сучасних вимог, пріоритетних змін агропромислової політики держави й доступної учасникам ринку,
- підвищення кваліфікації фахівців, зайнятих у аграрній сфері;
- розвиток соціальної сфери села, подолання бідності, відновлення системи середньої та професійної освіти, охорони здоров'я, культурного і побутового обслуговування населення;
- охорона агроєкосистеми, що спрямована на збереження природних ландшафтів, біологічної різноманітності, оптимізацію виробничого використання земель.

Рис. 3.1. Пропоновані основні напрями вдосконалення державного регулювання в аграрному секторі економіки

Нині загальне визнання отримало положення, згідно з яким аграрній сфері України відведено роль незаперечного лідера національної економіки та важливого гравця на світовому просторі [24].

Загалом, регулювання здійснюється у кожній сфері життєдіяльності людини, проте не слід плутати його з адміністративним втручанням у ринковий процес. Але теорія конкурентного ринку дає підстави вважати, що адміністрування в регулюванні також може мати місце, особливо стосовно монополізму в ціноутворенні й у формуванні каналів збуту продукції. Саме два останні негативні явища найбільше дошкуляють вітчизняному сільському господарству.

Проблеми розвитку та регулювання аграрного ринку мають переважно інституціональний характер, адже національна економіка визнана ринковою. Серед них основними вважаємо:

- 1) монополізм на ринках продовольства й затратний характер ціноутворення на продукцію, споживану сільським господарством, що уособлюють диспаритет цін й нееквівалентність міжгалузевого обміну;
- 2) зростання виробничих витрат і зниження цінової конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції;
- 3) дисфункціональність ринкової інфраструктури;
- 4) недосконалість ринкового механізму регулювання й саморегулювання, не-ефективність створених державою інститутів сприяння функціонуванню ринку в аграрній сфері.

Науковий пошук у даному напрямі дослідження дає змогу викласти певні бачення щодо причин і наслідків наведених вище проблем. Перша проблема — ціноутворення і ринок.

Проблема ціноутворення акумулює основні питання дохідності (прибутковості) виробництв. Показовим у цьому плані виявився 2008 рік, в якому ціни, а отже й прибутковість реалізованої продукції, знизилися (яскравий приклад — зернові.) при зростанні собівартості. Ринок виявився неспроможним запропонувати виробнику ціну (зерна), яка б забезпечила вагомий прибуток.

Нерозв'язаною залишається проблема формування інформаційного поля у ціновому сегменті (моніторинг і поширення інформації). Поглиблюється диспаритет цін, безпосередній виробник не має доступу до організованих каналів збуту продукції, не одержуючи справедливої ринкової ціну. Щодо аграрного товаровиробника проявляється така особливість – ціни на сільськогосподарську продукцію-сировину формуються ринком, конкуренцією, а на продовольчі товари – затратним методом. Загальна проблема – механізм ціноутворення на ринку аграрних продуктів незбалансований, а держава неспроможна поки що регуляторними заходами ліквідувати передумови втрат.

Інакше кажучи, для сільськогосподарських товаровиробників ринок є високо-конкурентним, а для підприємств-споживачів сільськогосподарської продукції-сировини і постачальників матеріально-технічних ресурсів – монополізованим у функціонуванні цінового механізму. У результаті інвестиційна привабливість сільського господарства залишається низькою.

Друга проблема – зростання виробничих витрат і зниження цінової конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, що зумовлює збитковість виробництва.

Першопричиною її існування є диспаритет цін і порушення еквівалентності обміну (диспаритет на рівні близько 7 разів), сільськогосподарські товаровиробники фактично вимушені працювати в умовах обмеженості фінансових можливостей щодо відтворення вкладених у виробництво активів. Ринок неспроможний сформувати ціну на сільськогосподарську продукцію, рівень якої був би достатній для відтворення вкладених у виробництво активів. Адже ціноутворення на сільськогосподарську продукцію не забезпечує прибутковості авансованого капіталу, адекватної середньому рівню по економіці держави, тому потрібна державна підтримка. Усе це поряд із техніко-технологічною відсталістю більшості агровиробників є причиною зниження конкурентоспроможності сільськогосподарської галузі.

Третя проблема – дисфункціональність ринкової інфраструктури.

Сформована інфраструктура аграрного ринку виявилася неефективною, а безпосередні виробники сільськогосподарської продукції не мають доступу до

організованих каналів збуту. Інфраструктура аграрного ринку в Україні поки що не відіграє структуроутворювальної ролі щодо регулювання товаропотоків, забезпечення ринкового ціноутворення, а головне – формування ефективних каналів збуту, полегшуючи рух продукції від виробника до споживача та обмежуючи прояви монополізму.

Інституційне забезпечення інфраструктурної ланки аграрного ринку наслідуює чимало проблем, серед яких відсутність ефективного, функціонального інституту біржової торгівлі. Наявність великої як для України кількості бірж поки що не принесла позитивного результату для аграріїв, біржова торгівля мінімальна за обсягами. Обслуговуюча кооперація практично не розвивається, не створено достатньої кількості оптових ринків сільськогосподарської продукції.

Четверта проблема — недосконалість ринку, механізму його регулювання і саморегулювання.

Нині важко заперечувати той факт, що аграрний ринок в Україні виявився найбільш інституціонально нестійким, особливо щодо типології конкурентних ознак і методології функціонування, регулювання та саморегулювання. Причина в тому, що в аграрній економіці з найбільшими проблемами проходить утвердження інститутів ринку, особливо на мікрорівні. На неналежному рівні втілюються сформовані наукою науково-методологічні засади цього процесу та підтвержені досвідом передових економік практичні механізми ринкової взаємодії в частині дій об'єктивних економічних законів і ролі держави у регулюванні ринку. Тому формування зрозумілих, взаємовигідних для учасників ринку й держави "правил гри" є надзвичайно важливою проблемою.

При визначенні прогнозів розвитку АПК за основу беруться матеріально-речові фактори виробництва, що цілком виправдано. Разом з тим не можна не враховувати, що зміни в державній політиці в галузі АПК часом важливіше, ніж рівень забезпеченості галузі ресурсами. Для підтвердження цього наведу кілька аргументів. Так, до початку поточних реформ у сільському господарстві України ресурси були в надлишку. Однак, незважаючи на це, в галузі не вдалося зберегти навіть просте відтворення, а ресурсна база щорічно лише погіршується.

Отже, наявність необхідної ресурсної бази не гарантує розвиток галузі. Догляд держави від оптимізації міжгалузевих пропорцій, виконання інших своїх функцій у галузі економіки, стимулювання імпорту продовольства, часта зміна правил гри, створення інших перешкод розвитку вітчизняного АПК може призвести до банкрутства галузі незалежно від рівня її оснащеності ресурсами.

І навпаки, прояв реальної турботи про сільськогосподарських товаровиробників, наприклад, забезпечення їм доступу до ринків збуту, здійснення гарантованих закупівель за обґрунтованими цінами хоча б 50-70% зерна, реальний захист прав власності, здійснення інших заходів, що створюють перспективи та більшу визначеність в економіці, дозволить суттєво збільшити обсяги виробництва при тих же ресурсах.

Все це свідчить про те, що в методах прогнозу розвитку АПК, особливо розрахованих на 2-3 роки і більше, доцільно враховувати зміни в системі державного управління економікою.

Поки ці зміни не призвели до поліпшення умов господарювання. З цього випливає, що в управлінні економікою України жодних позитивних змін не відбувається. Значить, в найближчій перспективі прогнози в АПК не можуть бути оптимістичними.

Зараз на всіх рівнях активно обговорюються стратегії розвитку АПК. Субсидування в рамках проекту «Розвиток АПК» процентних ставок за кредитами, отриманими на будівництво і модернізацію тваринницьких комплексів, також не гарантує розвиток галузі. У Україні давно і добре відпрацьована практика відведення інвестиційних ресурсів з АПК в інші, більш вигідні сектора економіки. Побічно про це свідчить збільшення обсягів квот на ввезення до України м'яса з-за кордону.

Однак цей та інші резерви розвитку АПК не використовуються, незважаючи на наявність відповідних наукових рекомендацій. Причина такого становища - неефективність державного управління економікою, викликана його низькою якістю і невідповідністю вимогам ринку.

Дослідження показують, що для розвитку АПК необхідно здійснити демократизацію державного управління, демонополізацію економіки, мати стійкі

і ефективні інститути влади, здатні забезпечити захист особи і прав власності. Правильне здійснення цих процесів має привести до розвитку місцевого самоврядування на селі, створення багатокладної економіки і прийнятних умов господарювання для всіх типів формувань АПК, включаючи малі.

Багатокладна економіка, хоча і з явними перекосами, в Україні вже створена. У зв'язку з цим зростання ефективності та конкурентоспроможності АПК країни гальмується двома чинниками: недостатнім розвитком місцевого самоврядування та відсутністю прийнятних умов господарювання.

На жаль, роль місцевого самоврядування у розвитку АПК і сільських територій багатьма в Україні недооцінюється. Тим часом, саме рівень розвитку місцевого самоврядування є головним показником демократизації суспільно-економічних відносин. Не вдаючись у подробиці, зазначу, що справи в даній області в Україні йдуть гірше, ніж наприкінці 19-го століття.

Розробку прогнозів АПК доцільно здійснювати не тільки з урахуванням ресурсної бази, а й змін у системі державного управління економікою і територіями, в тому числі умов господарювання та рівня розвитку місцевого самоврядування

3.1. Обґрунтування напрямів вдосконалення державного регулювання аграрного підприємництва

Система аграрного підприємництва є складовою цілісної економічної системи країни. Вона формується на основі економічних та державних законів, підлаштовується до умов, які формує зовнішнє середовище. Відповідно до цього, невід'ємним елементом впливу на розвиток аграрного підприємництва є державний апарат управління. Його вплив реалізується в межах чинної державної політики. Яка на сьогодні утворює симбіоз вільного ринку та помірною протекціонізму. Найбільшим недоліком такого поєднання на сьогодні є неефективність регулятивних та ринкових інституцій, що проявляється в

частих диспропорціях, перегибах, ажіотажних проявах та відсутності стабільного та прогнозованого середовища.

В таких умовах, в системі ведення аграрного бізнесу в Україні важливе місце відводиться державному механізму підтримки підприємництва та бізнесової ініціативи. В даний час ефективність таких заходів має досить обмежений вплив на економічний стан та конкурентоспроможність аграрних підприємств, що пояснюється несистемністю та епізодичністю заходів державного впливу, відсутністю чіткого алгоритму та правил ведення аграрного бізнесу в сьогоденних умовах.

З метою забезпечення ефективного функціонування підприємницьких структур, що господарюють в аграрній сфері, держава може використовувати стимулюючий та примусовий інструментарій, який активізує підприємливість та ініціативу. При цьому координаційна функція державної підтримки реалізується в межах відповідної методології, яка базується на мінімізації сукупних витрат сільськогосподарських товаровиробників, а також на заміщенні трансакційних витрат селянських (фермерських) господарств і сільськогосподарських організацій. Механізм державної підтримки господарської підприємливості та ініціативи формують такі інструменти, як бюджетне фінансування програм і проектів розвитку агропромислового комплексу (АПК); цінова підтримка виробничого підприємництва; пільгове кредитування та страхування ризиків підприємницької діяльності; уведення лізингових процедур та пільгове оподаткування господарств і переробних підприємств (рис. 3.1).

Слід відзначити, що в сукупності наведених інструментів бюджетному фінансуванню відводиться інтегруюча роль не тільки в освоєнні основних галузей сільського господарства, але й у наданні фінансових послуг для суб'єктів трансформаційного підприємництва. Завдяки цьому в підприємців з'являються стимули до поглибленої трансформації, тому що частину їх сукупних витрат покривають кошти з державного бюджету [53, с. 71].

Цінова підтримка є важливим фактором нівелювання негативних ринкових коливань, які являються природними для більшості ринкових систем. При цьому цінова підтримка використовує як ринкові, так і адміністративні важелі. Сутність

ринкових полягає у здійсненні впливу на співвідношення попиту і пропозиції товарів на ринку, що обумовлює зміну кривої попиту і пропозиції та зміщення рівноважної ціни до бажаного рівня.

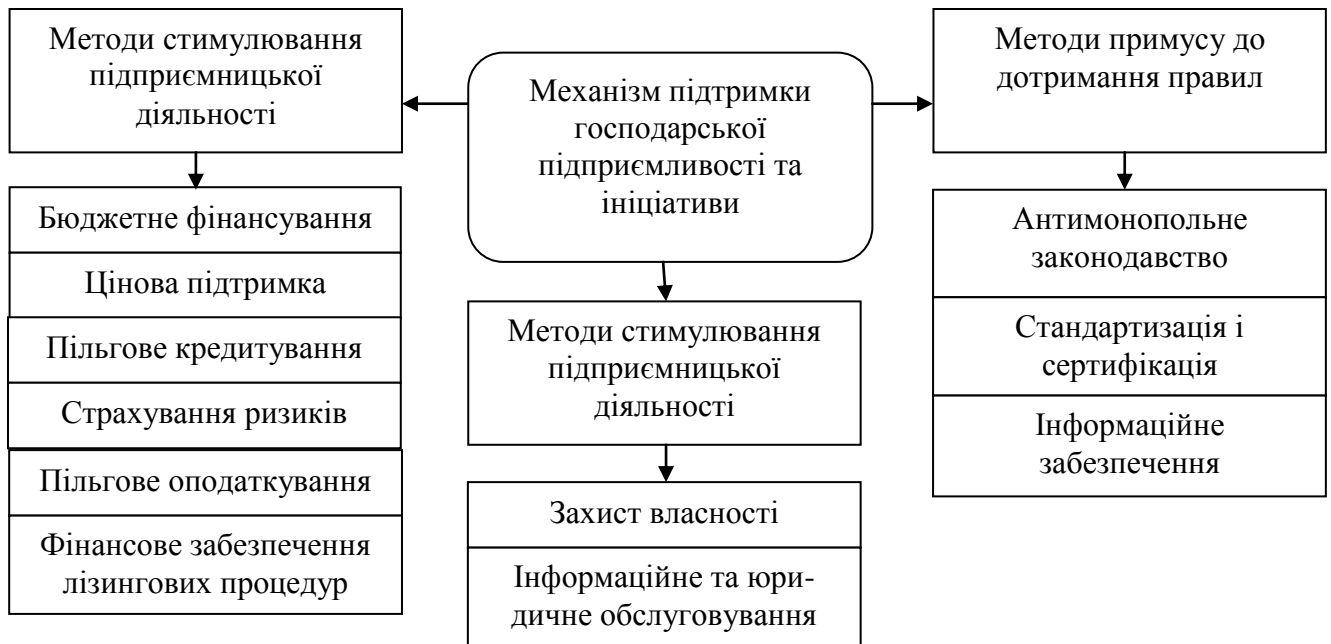

Рис. 3.1. Механізм державної підтримки господарської підприємливості та ініціативи

Актуальним інструментом такого впливу цінові та фінансові інтервенції, які здійснює Аграрний фонд України в ситуація суттєвого зниження чи підвищення ціни на стратегічно важливі види продукції. Загалом, проблема ціноутворення в аграрному секторі має свої особливості, які полягають у тому, що висока ціна на продовольство негативно впливає на продовольчу безпеку населення, оскільки знижує купівельну спроможність населення. Надто низька ціна на продовольство негативно впливає на доходи аграрних виробників, відповідно знижує їхню мотивацію до господарської діяльності та розвитку. З цієї точки зору в період збору урожаю і пікової пропозиції товару Аграрний фонд здійснює закупівлю продукції у сільськогосподарських виробників за встановленими цінами, вищими за поточні. І навпаки, в період виникнення дефіциту продовольства на ринку і, відповідно, росту ціни на нього суб'єкт цінового регулювання продає раніше викуплену продукцію за нижчими цінами, чим забезпечує збільшення пропозиції і зниження ціни на ринку.

Використання адміністративних методів в ціновому регулюванні продовольства в Україні має багато недоліків, які в першу чергу полягають у руйнуванні існуючих рівноважних станів, притаманних ринковій економіці, в тому числі – порушенні принципів вільної конкуренції та здійсненні зловживань по відношенню до окремих суб'єктів на ринку. Взагалі, адміністративне цінове регулювання на ринках агропродовольчої продукції допускається лише за надзвичайних умов та екстремальних ситуацій, пов'язаних із загрозами життю громадян, їх безпеці тощо.

Важливим чинником цінової підтримки аграрних підприємств є також стимулювання розвитку біржової торгівлі, в межах якої виникає можливість прогнозувати ціни, обсяг попиту і пропозиції товарів. Окрім того в межах організованої біржової торгівлі існує можливість страхувати цінові ризики. Відповідно до цього, діяльність уряду країни, спрямована на розвиток форвардних та ф'ючерсних біржових торгів, розвиток мережі біржових установ та створення умов для їх популяризації є важливим інструментом підтримки господарської ініціативи та підприємливості.

Умови формування аграрних підприємств мали суттєвий недолік, який не було враховано в попередні періоди: більшість аграрних підприємств формувалося на умовах об'єднання земельних та майнових паїв, при цьому жодним чином не врегульовувалися напрями забезпечення їх фінансування як новоутворених суб'єктів господарювання. В результаті процес накопичення фінансових ресурсів чи отримання їх із суміжних галузей зайняв деякий час і, в значній мірі, був реалізований через формування нових типів аграрних підприємств – агрохолдингів.

Проблеми із фінансування операційної діяльності та браком інвестиційних ресурсів підприємці можуть покрити за рахунок запозичених коштів, в тому числі у вигляді кредитів. Проте, нестабільність та низький рівень розвитку української фінансової системи обумовив низький попит на кредитні продукти з боку аграрних підприємств. В таких умовах державі доцільно задіювати інструмент пільгового кредитування аграрного виробництва за рахунок компенсування частини відсоткової ставки банку чи її повного покриття. Такий

інструмент є досить ефективним за умови високої фінансової ліквідності підприємства, проте в умовах поганого фінансового стану він має багато ризиків та негативних аспектів. Частково потреба підприємств у кредитах покривається за рахунок податкового кредиту та заставних закупівель продовольства по гарантованих цінах. Проте, розвиток пільгового кредитування в аграрному підприємстві повинен здійснюватися виключно на засадах інноваційності у сукупності із посилення фінансово-кредитних установ.

Аграрне виробництво є одним із найбільш ризикових видів діяльності. Воно залежить від природо-кліматичних та погодних умов, перебуває під постійним тиском соціальних проблем. За законами ринкової економіки, ризик в підприємстві покривається за рахунок більшої економічної вигоди. Тобто, підприємство, яке здійснює діяльність у більш ризикованому секторі економіки може розраховувати на більший кінцевий результат. Проте, в сільському господарстві такі закони не діють через важливе соціально-економічне значення галузі для суспільства та економіки, а також через ряд інших історично-культурних аспектів розвитку економічної системи в Україні. Виходячи із цього, наявні в аграрному виробництві ризики можуть покриватися за рахунок страхування. Роль держави в даному випадку є важливою, оскільки вона може виступати як ініціатором активізації страхування сільськогосподарських підприємств та майбутнього урожаю, а також компенсувати частину витрат на страхування підприємствам, які цього найбільше потребують.

Сільськогосподарське виробництво в Україні належить до видів діяльності із пільговим режимом оподаткування. Відповідно до цього, аграрні підприємства працюють на спрощеній системі оподаткування, що передбачає зменшення до мінімуму кількості податкових платежів, а також зменшення об'єкту оподаткування. Зважаючи на те, що фіскальна функція є однією із основних функцій держави, регулювання економіки повинно формуватися таким чином, щоб податкове навантаження на суб'єкти господарювання було пропорційним для усіх сфер та видів діяльності, а також дозволяло стимулювати розвиток економіки.

Зважаючи на проблеми аграрних підприємств із матеріально-технічним станом, а також на брак фінансових ресурсів, важливим завданням органів державного управління є сприяння аграрним підприємствам в оновленні та покращенні матеріально-технічного забезпечення агровиробництва. Одним із інструментів такого сприяння є фінансовий лізинг. Сутність фінансового лізингу полягає у створенні сприятливих умов для довгострокової оренди високопродуктивних технічних засобів аграрними підприємствами із правом їх подальшого викупу. При цьому часто формуються умови, за яких господарства виплачують ренту за користування технікою після збору та реалізації урожаю, що є без сумніву важливим фактором сприяння технічного переоснащення галузі.

Окремим напрямом сільського розвитку є відродження сільської інфраструктури, яка потребує істотного збільшення обсягів державних інвестицій у її розвиток. Особливо гостро стоїть це питання в умовах, коли переважна більшість сільських бюджетів є дотаційними, а фінансовий стан більшості сільськогосподарських підприємств незадовільний [53, с. 159].

Механізм державної підтримки господарської підприємливості та ініціативи дозволяє забезпечити ефективну розстановку продуктивних сил у структурі підприємництва в аграрній сфері, що дозволить успішно вести розширене відтворення. Тому такі інструменти державного регулювання, як бюджетне фінансування програм і проектів розвитку АПК, цінова підтримка виробничого підприємництва, пільгове кредитування та страхування ризиків підприємницької діяльності, здійснення лізингових процедур та пільгове оподаткування господарств мають вирішальне значення в подальшому розвитку сільського господарства [52, с. 142].

Важливим напрямком діяльності органів державної влади в аграрному секторі економіки є захист прав власності, який формує основу ринкової економіки, за якої в основі взаємовідносин між суб'єктами ринку стоїть визнання прав власності один одного на ресурси, результати праці та інші матеріальні та нематеріальні цінності. Тільки в таких умовах ринкова економіка може забезпечувати ефективну діяльність та взаємодію. Буд-яке порушення прав

власності веде за собою посилення ризиків аграрного виробництва та порушення умов ринкової взаємодії на основі встановлення оптимальних умов співіснування та пропорцій для встановлення рівноважної ціни. В контексті цього завданням держави повинно бути максимальне забезпечення не тільки законодавчої функції, але й судової та правоохоронної.

Складність середовища аграрного підприємництва обумовлює потребу у виникненні служб інформаційного та юридичного консультування, здатних фахово забезпечити інформування та обслуговування інформаційних потреб суб'єктів гарного ринку в питаннях, що стосуються врегулювання відносин власності, виробництва, торгівлі та обслуговування аграрних підприємства та інших суб'єктів господарювання аграрного сектора.

Зважаючи на недосконалість нормативно-правового та інституційного поля аграрних відносин, а також на відсутність традицій ведення сільського господарства в умовах ринку, існує потреба в контролі та регулюванні порушень чинних норм, основу в даному випадку складають норми антимонопольного законодавства, спрямовані на встановлення ринкової рівноваги та уникнення будь-яких зловживань з боку компаній, що мають найбільшу частку ринку; норми стандартизації та сертифікації, що посвідчують дотримання підприємствами вимог ведення господарської діяльності, а також, спрямовані на інформаційне забезпечення взаємовідносин між суб'єктами господарювання.

Державні органи є головними центрами впливу на процеси, які відбуваються в аграрному секторі економіки. Залежно від наявності тих чи інших ресурсів, обсягу і якості вироблюваної продукції, змінюється і державний вплив на аграрний сектор економіки. Державна аграрна політика не менш суттєво впливає на обсяг і якість продуктів харчування, ніж погодно-кліматичні умови. Так, збільшення валового внутрішнього продукту країни, підвищення рівня життя населення напряму залежить не тільки від набору застосовуваних механізмів і методів державного регулювання, а й від їх коригування у процесі розвитку [29, с. 72].

Беручи до уваги багатогранність державного впливу на розвиток конкурентного середовища в аграрному секторі, можна зазначити, що кожен

період розвитку потребує перманентного вдосконалення існуючих механізмів й оцінки ефективності державного регулювання ним. Так, в умовах глобалізації, появи нових видів техніки та технологій, поширення генно-модифікованих видів сільськогосподарської продукції, затяжної економічної кризи, з'являються специфічні організаційно-економічні проблеми, які обумовлюють необхідність пошуку нових та удосконалення існуючих механізмів державного регулювання розвитку конкурентного середовища [41, с. 67].

Таким чином, метою державного регулювання розвитку конкурентного середовища в аграрному секторі економіки України, на нашу думку, має бути створення умов для сталого соціально-економічного розвитку аграрного сектора економіки через єдність соціальних, економічних та екологічних інтересів суспільства.

Ця мета реалізується завдяки завданням, які залежно від походження створюють відповідну структуру:

- забезпечення високої конкурентоспроможності як самого аграрного сектора економіки так і продукції яка ним виробляється;
- соціальний розвиток сільської місцевості;
- збереження та відродження довкілля;
- забезпечення високого рівня продовольчої безпеки країни [42, с. 357].

Сюди можна буде додати й інші цілі. Усі вони взаємопов'язані і взаємообумовлені, взаємодоповнювані в тому сенсі, що в міру досягнення однієї з них інша або інші цілі також можуть бути також досягненні.

Оскільки фактори державного регулювання розвитку конкурентного середовища в аграрному секторі економіки можуть мати правову, економічну, організаційну, мотиваційну, соціальну, адміністративну, інформаційну природу, то для розв'язання задач нашого дослідження, ми використаємо комплексний механізм державного регулювання (рис. 3.2.)

Рис. 3.2. Складові системи комплексного регулювання державного механізму сприяння розвитку конкурентного середовища в аграрному секторі економіки

Наукове обґрунтування комплексного механізму державного регулювання розвитку конкурентного середовища в аграрному секторі економіки вимагає обґрунтування та опису принципово важливих складових комплексного механізму – функціональних механізмів, кожен з яких має свою природу та централізовано регулюється в рамках комплексного механізму, що має забезпечити сталий розвиток.

Розгляд питання про склад і структуру функціональних механізмів є вкрай важливим. У науковців немає однозначної думки, який з них є первісним чи

найважливішим, який механізм є механізмом іншого, а який слід вважати окремим механізмом. Зважаючи на складність і взаємозалежність елементів комплексного механізму, досить важко виділити окремі функціональні механізми, які були б лише адміністративними, економічними, правовими або тільки організаційними.

Тому, вважаємо важливим завдання аграрної політики узгодження усіх ключових аспектів регулювання аграрного підприємництва та формування на його основі комплексної системи взаємодії усіх факторів та чинників впливу.

3.2. Розвиток аграрних підприємств в контексті розвитку сільських територій Тернопільської області

Сільське господарство є основним виробником найнеобхідніших для людства продуктів – продуктів харчування, а основною базою цієї галузі залишається село, сільська територія. У цьому сенсі в Україні найбільшу проблему становить розгляд розвитку сільських територій як найбільш пріоритетних та обґрунтування оптимальних шляхів цього розвитку і необхідних для цього умов, у тому числі - визначення критичних рівнів соціально-економічної активності і відповідальності за реалізацію заходів із розвитку сільських територій з конкретизацією ролі держави у сприянні йому та ідентифікацією основних шляхів подальшого розвитку сільського господарства як основи сільської економіки. При цьому магістральним шляхом розвитку сільських територій об'єктивно залишається зрівноваження економічної, соціальної та екологічної сфер сільських територій, що відповідає основним напрямкам політики розвитку сільських територій у країнах - членах ЄС [53, .с 61].

Сільські території є середовищем функціонування аграрних підприємств, тому результати їх діяльності напряму пов'язані між собою: від того, наскільки успішно функціонує аграрне підприємство, в значній мірі залежить рівень доходів населення, натомість, можливості і стан сільських територій часто обумовлює інвестиційну привабливість сільського господарства регіону. В таких

умовах доцільним є розвиток партнерства між ними, яке обумовлює взаємне погодження стратегічно важливих дій і планів.

Необхідність забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій вже тривалий час обговорюється в Україні. Вирішення цього питання безпосередньо пов'язане з розробкою відповідних програм та цільових заходів, які формують сприятливі умови для проживання сільських жителів та сталого розвитку сільських регіонів. Досвід європейських країн свідчить, що вирішення вищезазначених завдань є можливим у тому випадку, коли відбувається активна кооперація між населенням та місцевими органами державної влади. Така співпраця є наслідком розвинутої демократичної системи місцевого самоврядування, при якій громада має право впливати на процес прийняття рішень місцевих органів влади та активно користується цим правом. Важелі управління та ресурси у значній мірі делегуються місцевим органам управління, які здатні впливати на механізм участі громадськості навколо загально визнаних фундаментальних цінностей. Потенціал суспільства або громадян реалізуються через місцеві громади, що є основою місцевого самоврядування та місцевого сталого розвитку [53, с. 62].

Варто відмітити, що на сьогодні різниця між рівнем життя у місті і в селі України разюча і проглядається як у площині економіки (доходи сільського населення у кілька разів нижчі, ніж у середньому населення у містах, а рівень безробіття - у кілька разів вищий), так і в площині соціальних аспектів (практично повністю зруйнована інфраструктура села) та екології (сільські території виступають полігонами захоронення шкідливих відходів, забруднюються необґрунтованим використанням хімічних засобів у процесі здійснення сільськогосподарського виробництва тощо), що в результаті спричинює низку соціально-економічних та демографічних проблем і негативних явищ – міграційний вплив населення із села в пошуках заробітків і кращого життя, у тому числі й за кордон, елементарне вимирання сіл (щотижня - одне село!). "Наслідком кризи розвитку сільських територій та сільськогосподарського виробництва стали відсутність мотивації до праці, безробіття, бідність і трудова міграція, занепад соціальної інфраструктури,

поглиблення демографічної кризи й відмирання сіл... Загрозливих темпів набирає деградація демографічно-відтворювального, а відтак - і трудового потенціалу села... До небезпечних меж активізувались міграційні процеси за схемами: село-місто, село-країни зарубіжжя. Міграційний вплив, особливо сільської молоді, є додатковим чинником деградації українських сіл" [55, с. 5].

Причини економічного та соціального занепаду сільських територій наведено на рис. 3.5.

Зважаючи на окреслені проблеми, особливого значення для розвитку сільських територій мають публічно-приватні партнерства. Такі партнерства розглядаються як інтеграційні утворення приватного і публічного секторів економіки, в межах яких відбувається домовленість щодо можливостей співпраці в сфері економічного та соціального розвитку сільських територій. У розширеному контексті даний вид партнерства визначає спектр можливих відносин між публічними та приватними учасниками для кооперативного забезпечення (інфраструктурних) послуг. Цей спектр може включати перелік домовленостей від суто приватних до суто державних, а саме:

- узгоджені схеми, за якими приватний сектор погоджується реагувати на суспільні інтереси;
- пасивні приватні інвестиції у суспільні товари та послуги без надання можливостей для приватної компанії щодо отримання прямих доходів, орієнтуючись у більшій мірі на непрямі доходи в довгостроковій перспективі, наприклад, через рекламу або поліпшення доступу до державних контрактів;
- державні контракти (аутсорсинг): приватним компаніям доручається надавати суспільні товари та послуги на довгостроковій основі;
- спільні підприємства: сумісні капітальні вкладення здійснюються спільно державними та приватними партнерами для надання суспільних послуг;
- суспільні ініціативи: приватним компаніям надається підтримка щодо надання суспільних товарів та послуг;
- пасивні державні інвестиції: без надання можливостей для державних компаній по отриманню прямих доходів, орієнтація здійснюється на непрямі доходи у довгостроковій перспективі,

- узгоджені схеми, за якими державний сектор погоджується реагувати на деякі інтереси приватного сектора [53, с. 361].

Рис. 3.5. Причини та проблеми кризового стану сільських територій в Україні
Джерело: сформовано автором на основі [45, с. 237]

До основних критеріїв публічно-приватних партнерств належать:

- публічно-приватне партнерство представляє собою співробітництво, що визначається договором між публічним і приватним учасниками;

- внески партнерів є взаємодоповнюючими, що дозволяє обом партнерам досягнути власні цілі більш ефективно в рамках публічно-приватного партнерства, ніж діючи окремо;

- кожен партнер формулює чіткі цілі й інформує про них іншого партнера.

На відміну від високорозвинутих країн, особливо європейських, в Україні співпраця соціальної сфери і підприємницьких структур немає тривалої історії розвитку. Тому, багато ініціатив наражаються на значні перешкоди та проблеми. В контексті цього варто оцінити досвід розвитку соціальних партнерств в західних країнах. Так, у Польщі на старті ініціативи розвиток соціальних партнерств здійснювався завдяки грантам і фінансовій підтримці США та ЄС. Мета такої підтримки полягала у активізації соціальної активності самих жителів сіл та селищ. Основні ініціативи при цьому стосувалися заохочення населення щодо формування і реалізації власних інноваційних проектів локального типу. Завдяки таким діям існуюче негативне ставлення та пасивність сільських жителів було подолано.

Відмітимо, що утворення партнерств публічно-приватного типу містить багато переваг для його учасників (рис. 3.6.).

Головне питання, яке виникає при обговоренні публічно-приватних партнерств, полягає у чому загалом для партнерів є сенс прийняття у них участі. Насамперед, це пов'язано із синергією партнерств. Інші переваги для приватного та публічного секторів, а також для суспільства наведені у табл. 3.1.

В процесі розвитку сільських територій, важливо не обмежуватися одиничними діями і вузьким інструментарієм. Тому, важливим напрямком інтенсифікації відносин і розвитку сільської економіки та сільських територій є її диверсифікація.

Рис. 3.6. Переваги публічно-приватного партнерства для його учасників

Джерело: сформовано автором на основі [42, .с 306]

Диверсифікація сільської економіки і технологічне оновлення її галузей є одним з основних напрямків підвищення стійкості розвитку сільських територій, відновлення їх соціальної інфраструктури. В умовах різкого загострення ситуації

в демографічній і трудовій сферах села перехід від існуючої неефективної галузевої і територіальної структури сільської економіки до нової соціально та інноваційно-орієнтованої моделі розвитку набуває пріоритетного значення.

Необхідно розробити заходи щодо поетапного переходу від переважно монофункціональної моделі сільської економіки до поліфункціональної і диверсифікованої. Це передбачає створення в сільській місцевості максимально можливого набору різноманітних господарських форм і видів діяльності, які задовольняють потреби населення у сфері зайнятості.

Таблиця 3.1

Доцільність участі у публічно-приватних партнерствах

Для чого приватному сектору приймати участь у публічно-приватних партнерствах	Для чого публічному сектору приймати участь у публічно-приватних партнерствах	Для чого суспільству приймати участь у публічно-приватних партнерствах
Покращити свою здатність розвивати нові товари та ринки	Отримати початковий доступ до розробок приватного сектора, інновацій та навичок з управління проектами	Покращити ефективність та результативність послуг та постачання продукції
Одержати більше визнання у суспільстві	Отримати прибуток від мотивації, базуючись на власності	Підтримувати та підвищувати державну відповідальність
Покращити доступ до інформації	Перейти від пропозиції до попиту при наданні послуг	Покрити витрати, пов'язані з орієнтацією приватного сектора на прибуток, що часто призводить до неефективності ринкового механізму
Скоротити період сплати за рахунок спільного використання коштів	Зберегти частковий контроль над стратегічно важливими галузями промисловості	Зменшити монопольну владу
Покращити якість та збільшити обсяг послуг	Розподілити витрати, отримати доступ до приватного фінансування, зекономити бюджетні кошти	Забезпечити рівномірний розподіл товарів та послуг
Розподілити витрати, отримати доступ до фінансування	Спільно використовувати інфраструктуру	Забезпечити ефективність економічних ринків через зменшення основних ризиків
Спільно використовувати інфраструктуру	Розширити сферу компетенції через співпрацю з приватним сектором	Змінити підхід від продажу товарів до пропонування рішень

Джерело: сформовано автором на основі [53, в. 182]

Пріоритетними заходами в області підвищення зайнятості населення та регулювання ринку праці на селі є:

- відновлення і підтримання зайнятості населення, а також створення нових робочих місць в сільськогосподарських організаціях, що забезпечують перехід агропромислового виробництва на модернізовані працезберігаючі інноваційні технології та індустріальні форми ведення господарства;
- підтримка ефективної зайнятості в сфері малого та середнього сільськогосподарського підприємництва і споживчої кооперації, включаючи селянські (фермерські) господарства та товарні особисті підсобні господарства [10];
- нарощування та модернізація робочих місць в соціальній сфері, на об'єктах інфраструктури агропродовольчого ринку (зберігання, транспортування, збут сільськогосподарської продукції), в сільському будівництві та житлово-комунальному господарстві, а також на об'єктах транспортної та енергетичної інфраструктури;
- стимулювання збільшення робочих місць в несільськогосподарських сферах діяльності у всіх можливих організаційних формах, особливо в сфері рекреаційної та природоохоронної діяльності, агро- та екологічному туризмі, сільському готельному бізнесі, підсобних промислових організаціях і народні промисли, лісопромислового, водогосподарського і будівельного комплексів, а також у виробництві будівельних матеріалів;
- підвищення ефективності самозайнятості та використання форм сімейної зайнятості в особистих підсобних господарствах особливо в районах, де сільськогосподарські організації припинили свою діяльність, шляхом їх кооперування, в тому числі з селянськими (фермерськими) господарствами, переробними і обслуговуючими виробництвами [29, с. 308].

Ще одним перспективним і досить об'єктивно зумовленим можливим напрямом розвитку сільського господарства як основи розвитку сільських територій є поширення екологічно безпечного та органічного виробництва сільськогосподарської продукції довгі роки безгрошів'я у сільськогосподарських виробників мали й певну позитивну сторону - різко знизився рівень інтенсивності використання сільськогосподарських угідь у сенсі забруднення їх хімією, а закинуті напризволяще земельні ділянки інтенсивно "вчищались"

ростучими там безконтрольно бур'янами, що в сукупності тепер може сприяти розвитку вказаних напрямів сільського господарства і створювати новий напрям виходу нашого сільського господарства на експортні ринки - органічна екологічно безпечна продукція! Такої можливості, крім України, на сьогодні не має жодна країна, а це означає й нові місця праці у сільських територіях, оскільки органічне землеробство потребує більше затрат ручної праці, ніж традиційне хімізоване.

Отже, результати дослідження вказують, що ефективність функціонування об'єктів соціальної сфери в значній мірі визначає розвиток сільських територій як системи і темпи динаміки основних її складових - демографічний базис, якісний розвиток людського та соціального капіталів, комплексність використання ресурсного потенціалу, ефективність підприємницької діяльності всіх видів. Очевидно, що формуючи якісні характеристики сфери життєзабезпечення, соціальна сфера села визначає вектори розвитку аграрного ринку праці через механізми трансформації трудового потенціалу, мотивації щодо підвищення рівня конкурентоспроможності.

Висновки до розділу 3

1. Розвиток аграрних підприємств в умовах ризику і нестабільності обумовлює потребу в становленні інституції страхування агроризиків, яка повинна формуватися на паритетній основі за рахунок пропорційного залучення до процесу і врахування інтересів усіх суб'єктів: держави, сільськогосподарських товаровиробників та страхових компаній. В роботі пропонується поступовий перехід від найпростіших форм страхових продуктів до комплексного обслуговування страхових ризиків аграрних підприємств. Це дозволить стабілізувати фінансовий стан аграрних підприємств, підвищити їх інвестиційну привабливість та кредитоспроможність.

2. Функціонування агропромислового комплексу об'єктивно відбувається в умовах інтеграції та кооперації зусиль основних суб'єктів: підприємств першої,

другої, третьої та четвертої сфер АПК. Агропромислова інтеграція відбувається в різних напрямках, із різною метою. В її основі - підвищення рівня ефективності виробничо-розподільчих систем, досягнення додаткових ефектів, серед яких і синергетичний.

3. Окрім традиційних форм агропромислової інтеграції у вигляді кооперативів та вертикально-інтегрованих підприємств, в роботі детально розглядаються переваги та недоліки створення підприємств холдингового типу та агропродовольчих кластерів. Відповідно до цього наголошується про доцільність розвитку кластерних утворень в АПК, які дозволяють отримувати вищі показники діяльності за рахунок тіснішої інтеграції і більш чіткого узгодження інтересів учасників кластера.

4. Основними проблемами сільських територій в Україні є невідрегульованість формування достатньої податкової бази на місцях, відсутність обґрунтованої та всебічно збалансованої і фінансово забезпеченої державної програми розвитку села, відсутність адекватного механізму реалізації фінансового забезпечення розвитку сільських територій, зруйнована соціальна інфраструктура та відсутність стимулів і коштів на її реконструкцію й розвиток, монофункціональний характер розвитку сільської економіки, основою якої залишається неефективне на сьогодні сільське господарство, відсутність умов для розвитку альтернативних напрямів підприємництва та їх подальшої диверсифікації на сільських територіях; відсутність системної законодавчої і нормативної бази розвитку сільських територій; нерозуміння важливості розвитку сільських територій на основі розвитку сільського господарства та залежності від цього розвитку країни в цілому.

5. Можливості партнерств щодо розвитку сільської місцевості є достатньо широкими. Важливим є те, що у рамках партнерств відбувається узгодження інтересів публічного та приватного секторів. Партнерство як форма співпраці надає реальні можливості для реалізації проектів та досягнення визначених цілей довготермінового характеру. Створення партнерств дозволить значно покращити соціально-економічну ситуацію у сільських регіонах та сприятиме їх інтегрованому розвитку в Україні.

ВИСНОВКИ

1. Аграрний сектор є важливим елементом національної економіки, який здійснює виробництво продовольчих товарів, забезпечує роботою значну частину населення України, є важливим елементом соціального розвитку країни. Основну роль у підтримці сільськогосподарських виробників і стану аграрного сектору в цілому відіграє держава. Її компетентні органи здійснюють різноспрямований вплив на стан сільськогосподарського виробництва та аграрних ринків. Здійснення регулювання аграрного сектору в найбільшій мірі передбачає підтримку сільськогосподарських товаровиробників, що здійснюється за рахунок створення сприятливих умов для їх функціонування, компенсації втрат, страхування від можливих втрат, сприяння в отриманні кредитів тощо.

2. Здійснення аграрної реформи в Україні відбувалося в умовах поступових трансформацій і створення нового інституційного середовища. В результаті аграрної реформи відбулися значні зміни у виробничо-майнових відносинах в плані формування нових господарюючих суб'єктів на основі ринкових відносин.

3. Система земельних відносин, сформована в процесі реформ, призвела до подрібненості сільськогосподарських угідь, сільськогосподарських підприємств і нерівномірного їхнього розподілу. В результаті відбулися процеси концентрації земель, які забезпечили можливість для поглинання більших підприємств меншими. Аналіз процесів розвитку аграрного підприємництва показав, що формування господарських структур ринкового типу не дозволить значно впливати на виробничі показники сільського господарства до тих пір, доки частка господарств населення по виробництву багатьох видів продукції переважає. Тому політика держави повинна спрямовуватися на об'єднання господарств населення у великі господарства на основі вільної згоди й участі у розподілі прибутку.

4. У зв'язку із порушенням паритету цін на сільськогосподарську та промислову продукцію, зношеність техніки та відсталість технологій,

агропромисловий комплекс України без державної фінансової та організаційної підтримки не здатен забезпечити динамічний розвиток галузі, беззбитковість сільськогосподарського виробництва та вихід з конкурентоспроможною продовольчою продукцією на міжнародні ринки. Тому, держава повинна відігравати ключову роль в управлінні розвитком агропромислового комплексу країни.

5. Зважаючи на вагому роль кредитування у фінансовому забезпеченні розвитку аграрного сектора, виявлено потребу в розширенні його інструментів. В результаті цього, важливе місце відводиться іпотечному кредитуванню сільськогосподарських підприємств під заставу землі. Такий інструмент створює умови для залучення підприємствами галузі додаткових ресурсів для модернізації виробничих потужностей та їх розширення. Проте, зважаючи на проблеми із запровадженням ринку землі, оцінкою її вартості, створенням механізму залучення, повернення, використання закладеного майна, в роботі подано ряд пропозицій щодо врегулювання правового поля, створення та визначення обов'язків державного іпотечного банку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. із змінами, внесеними Законом України від 8 груд. 2004 р. - К. : М-во юстиції України, 2014. - 124 с.
2. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
3. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року // Відом. Верхов. Ради України. - 2004. - № 49
Із наступ, змінами. - Ст. 527.
4. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року // Відом. Верхов. Ради України. - 2010. - № 40. - Ст. 527.
5. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики України на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005 року // Відом. Верхов. Ради України. - 2006. - № I.-Ст. 17.
6. Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції Комплексної програми підтримки розвитку українського села на 2006-2010 роки” від 21 грудня 2005 р. № 536-р.
7. Закон України “Про сільськогосподарську кооперацію” // Урядовий кур’єр. – 1997. – 14 серпня. – № 148-149.
8. Закон України «Про оренду земель» // Офіц. вісн. України. – 2003. - № 129. – С. 9-29.
9. Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи в сфері сільськогосподарського виробництва” // Урядовий кур’єр 1994. – № 176. – 15 листопада.
10. Указ Президента України від 3 грудня 1999 р. “Про невідкладні заходи щодо прискореного реформування аграрного сектора економіки” // Українське слово. – Від 10-16 лютого 2000 р.
11. Указ Президента України “Про додаткові заходи щодо проблем на селі та дальшого розвитку аграрного сектора економіки” // Сільський час. – 2002. – 27 лютого. – № 16.

12. Указ Президента України від 29 січня 2001 року, № 62/2001 “Про заходи щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектора економіки”.

13. Указ Президента України від 2 лютого 2002 року, № 92/2002 “Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян – власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)”.

14. Указ Президента України від 30 травня 2001 року, №372/2001 “Про Основні напрями земельної реформи в Україні на 2002-2005 роки”.

15. Аграрна реформа в Україні: надбання, проблеми // Економіка АПК. – 2005. – №5. – С. 8–14.

16. Аграрне право : підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. В. П. Жушмана та А. М. Статівки. -Х. : Право, 2010.-296 с.

17. Агропромисловий комплекс України: стан і перспективи розвитку. Науковий збірник / За ред. Оскольського В.В. – К.: Аратта. 2009. – 350 с.

18. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : підручник / В. Г. Андрійчук ; ДВНЗ “Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана”. — 2-е вид., доповн. і перероб. — К., 2002. — 624 с.

19. Антіпова Л.І. Соціальна та інші функції земельно-орендних відносин // Економіка АПК. – 2007. – № 11. – С. 96-102.

20. Баладжи М.Д. Еколого-економічні засади збалансованого землекористування / М.Д. Баладжи // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 6. – С. 157-160.

21. Березівський П. Основні засади сталого розвитку сільських територій [Електронний ресурс] / П. Березівський, А. Железняк. – Режим доступу : [http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum...2009_3... pdf/09bpsora.pdf/](http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum...2009_3...pdf/09bpsora.pdf/) (відвіданий 7 вересня 2015).

22. Ботезат О. П. Земельні ресурси як об'єкт державного управління / О. П. Ботезат // Держава та регіони. Сер. «Державне управління». - 2009. – № 4. - С. 20 - 23.

23. Верещинський Р. Оцінка ситуації АПК Львівської області та основні напрями розвитку на 2014 рік / Р. Верещинський // Агрофорум. — 2014. — № 3 (25). — С. 4.

24. Волошин Р. В. Ключові аспекти завершення земельної реформи в Україні / Р.В.Волошин // Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених “Перспективні напрями розвитку галузей АПК і підвищення ефективності наукового забезпечення агропромислового виробництва” (Тернопіль, 18-19.09.2013). – Тернопіль: Крок, 2013. – С. 148-150

25. Волошин Р.В. Аграрне підприємництво в умовах дії мораторію на продаж сільськогосподарських угідь / Р.В. Волошин // Збірник тез доповідей наукової конференції професорсько-викладацького складу “Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в умовах економічної нестабільності” Секція № 6. Удосконалення економічного механізму в агропромисловому комплексі при різних формах власності (Тернопіль, 14.04.2011 р.). – Тернопіль: ТНЕУ, 2011. – С.29-31.

26. Волошин Р.В. Розвиток аграрного підприємництва у контексті земельних трансформацій / Р.В.Волошин, Л.І. Заставнюк // Економічний аналіз: зб. наук. праць. – Тернопіль, ТНЕУ. – 2010. – Вип.7. – С. 39-42.

27. Гевко Р.Б. Підвищення ефективності виробництва біопалива / Р.Б. Гевко, Р.І. Розум // Матеріали круглого столу «Проблеми розвитку альтернативних та відновлювальних джерел енергії: економічний аспект» (26 травня 2011р.) Тернопіль ТНЕУ С. 26-32.

28. Глубіш Л. Я. Економічні важелі механізму державного регулювання виробничої складової продовольчої безпеки / Л. Я. Глубіш // Економічний форум. — 2013. — № 3. — С. 9—18.

29. Гудзь О. Є. Державна програма фінансової підтримки підприємств АПК через механізм здешевлення кредитів / О. Є. Гудзь, А. В. Сомик // Економіка АПК. – 2008. - №11. – С. 54-64.

30. Гудзь О. Є. Модернізація механізму кредитних субсидій підприємства АПК / О. Є. Гудзь // Економіка АПК. – 2009. - №9. – С.59-62.

31. Гуторов О. І. Економіко-екологічна оцінка сільськогосподарських земель та проблеми їх сталого використання [Електронний ресурс] / О. І. Гуторов. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/Agroin/2010_1-3/GUTOROV.pdf (відвіданий 18 серпня 2015).

32. Дем'яненко М. Я. Національна система державної підтримки аграрного сектору в умовах членства України в СОТ / М.Я Дем'яненко // Облік і фінанси АПК,- 2008.- №3.-С.11-16.

33. Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК : монографія / М. Я. Дем'яненко, П. Т. Саблук, В. М. Скупий та ін. ; Нац. наук. центр “Ін-т аграр. економіки” ; за ред. М. Я. Дем'яненка. — К., 2011. — 372 с.

34. Державна програма розвитку українського села на період до 2015 року, затверджена Кабінетом Міністрів України від 19 вересня 2007 року // Офіц. вісн. України. - 2007. - № 73. - Ст. 2715.

35. Державне регулювання економіки України: методологія, напрями, тенденції, проблеми. – К., 2005. – 359с.

36. Діброва А. Д. Державна підтримка виробництва продукції тваринництва в Україні / А. Д. Діброва, Л. В. Діброва // Вісник Сумського національного аграрного університету. — 2010. — Вип. 6/1. — С. 45—52.

37. Діброва А. Д. Державне регулювання сільського господарства: теорія, методологія, практика / А. Д. Діброва. - К. : ВРД «Формат». - 2008. - 448 с.

38. Дієсперов В. С. Селянам – бути хазяями сільських територій / В. С.Дієсперов // Агроінком. – 2010. – № 1-3. – С. 7-12.

39. Дорош Й. М. Розвиток земельних відносин та системи землекористування в Україні: теорія, методологія і практика : [монографія] / [Третяк А. М., Дорош Й. М., Дорош О. С., Стецюк М. П.; за заг. ред. А. М. Третяка. – К. : ВПОЛ, 2012. – 252 с.

40. Дудар Т.Г. Менеджмент [Текст] : навч. посібник / Т. Г. Дудар, Р. В. Волошин, В. Т. Дудар. - К.: “Центр учбової літератури”, 2013. – 336 с.

41. Економіка довкілля і природних ресурсів: монографія / Ю.В. Дзядижевич та інші. – Тернопіль: Астон. – 2016. – 392 с.

42. Економічні, екологічні та соціальні аспекти використання земельних ресурсів в Україні : [колективна монографія]. / за ред. д-ра екон. наук, професора, чл.-кор. НААН О. В. Ульянченка; Харк. нац. аграр. ун-т. – Харків: Смугаста тип., 2015. – 320 с.

43. Звіт про результати аудиту виконання заходів Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року. – Київ: Рахункова палата України, 2013. – 31 с.

44. Івашків Х. Тенденції розвитку банківського кредитування сільськогосподарських підприємств / Х. Івашків // Вісник Львівського національного аграрного університету: економіка АПК. – 2009. – С. 134-138.

45. Ільчак, О. В. Облікові аспекти земельних відносин в умовах інтеграційних процесів [Електронний ресурс] / О. В. Ільчак // Бізнес Інформ. – 2014. – № 8. – С. 223-228. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_8_41

46. Колотуха С.М. Кредитування сільськогосподарських підприємств як ефективне джерело інвестиційної діяльності / С.М. Колотуха, І.П. Борейко // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 89-96.

47. Концепція програми розвитку фермерства в Україні на 2005 – 2015 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.coop.in.ua/Download%20Files/Farm_Concept.zip

48. Корецький М. Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці: Монографія. / М. Х. Корецький. - К.: Вид-во УАДУ, 2002. - 260 с.

49. Кудінов А.С. Удосконалення механізму кредитування сільськогосподарських кооперативів в Україні / А.С. Кудінов // Економіка АПК. – 2006. – № 8. – С. 91-95.

50. Кулик А. М. Удосконалення механізму державного регулювання аграрного сектору економіки України. Галицький економічний вісник: Науковий журнал, № 3 (18), 2008. / А. М. Кулик. – Тернопіль: ПВНЗ «Інститут економіки і підприємництва», 2008. – 194 с.

51. Латинін М. А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання: Моногр. / М. АЛатинін. - Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2006. - 320 с.

52. Латинін М. Шляхи удосконалення системи державного управління земельними відносинами в Україні / М. Латинін, Г. Шарий // Публічне управління : теорія та практика. – 2010. – № 2. – С. 97-104.

53. Лісовий А. В. Державне регулювання розвитку сільських територій: монографія/ Лісовий А. В. / НАН України. - Об'єднаний інститут економіки. - Київ, 2007.-С. 160-170.

54. Лузан Ю. Я. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України : монографія / Ю. Я. Лузан ; Нац. наук. центр "Ін-т аграр. економіки". — К., 2010. — 472 с.

55. Майстро С.В. Напрями державної підтримки аграрного сектора та її вплив на конкурентоспроможність продукції на світовому ринку [Електронний ресурс] / С. В. Майстро. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej2/txts/galuz/05msvpsr.pdf>

56. Макаренко П. М. Аграрна політика держави у земельних відносинах на селі / П. М. Макаренко, Ю. О. Литвин, А. П. Макаренко // Академічний огляд. Серія: Економіка та підприємництво. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 37-47.

57. Михасюк І. Державне регулювання економіки. / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка. - К.: Атіка, Ельга-Н, 2000. - 592 с.

58. Мірошніченко А. М. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України / А. М. Мірошніченко, Р. І. Марусенко. - 2-ге вид., перероб. і доп. - К. : Алеута : КНТ : ЦУП, 2009. - 507 с.

59. Могильний О. М. Регулювання аграрної сфери : монографія / О. М.

60. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2012 році: [аналітична доп.]. – К.: Мін-во екології та природних ресурсів України, 2014. – 415 с.

61. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. акад. НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. – К.: ДУ «ІЕПСР НАН України», 2012. – 72 с.

62. Нелеп В. М. Земля України і здоров'я нації / В. М. Нелеп, Л. В. Бойко // Економіка АПК. – 2011. – № 1. – С. 20–27.

63. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств за 2010 рік : [статистичний щорічник] ; відповід. за випуск Савчук В. І. - Тернопіль.: Головне управління статистики у Тернопільській області Державного комітету статистики України, 2011. - 60 с.

64. Офіційний сайт Державного комітету статистики України: Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

65. Паленичак О. В. Раціональне землекористування в умовах збалансованого розвитку агропромислового виробництва / О. В. Паленичак // Економіка АПК. – 2012. – № 2. – С. 27-32.

66. Паляничко Н.І. Організаційна складова в забезпеченні сталого землекористування: [Електронний ресурс] / Н.І. Паляничко / / Економіка природокористування і охорони довкілля: зб. наук. праць. – 2012. – Режим доступу: <http://economics-of-nature.net>.

67. Радченко О.Д. Методологічне забезпечення оцінки ефективності бюджетної підтримки аграрного сектору // О.Д. Радченко / Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: фінанси і кредит. – 2013. – № 1(34). – С. 22-28.

68. Розум Р.І. Еколого-економічні системи: основні аспекти / Р.І. Розум, М.В. Буряк, І.В. Любезна //Науковий огляд. Науковий журнал. – Київ, 2015. – № 6 (16). – С. 33-49.

69. Саблук П. Т. Глобалізація і продовольство: монографія / П. Т.Саблук, О. Г. Білорус, В. І.Власов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 632с.

70. Саблук П. Т. Продовольча безпека України / П. Т. Саблук, О. Г. Білорус, В. І. Власов // Економіка АПК. — 2009. — № 10. — С. 3—7.

71. Сельскохозяйственная политика в странах ОЭСР и странах с формирующейся рыночной экономикой: Мониторинг и оценка 2013г. Украина [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.oecd.org/tad/agricultural-policies/AgMon_2013_Ukraine_RUS.pdf

72. Сільське господарство Тернопільської області за 2013-2015 рр. :

[статистичний щорічник]. – Тернопіль.: Головне управління статистики у Тернопільській області Державного комітету статистики України, 2014-2016. - 215 с.

73. Смолінська С.Д. Організаційно-економічні передумови запровадження іпотеки сільськогосподарських земель в Україні // Економіка АПК. – 2007. – № 6. – С. 75-79.

74. Статистичний щорічник “Сільське господарство України” за 2012- 2015 рр. // Держкомстат України. – К.: – 2013-2016 рр.

75. Статівка Н. В. Удосконалення системи державного регулювання розвитку земельних відносин / Н. В. Статівка // Теорія та практика державного управління. – Вип. 1. – 2010. – № 28.

76. Трегобчук В.М. Раціональне використання та всебічна охорона земель – головні чинники продовольчої і національної безпеки / В.М. Трегобчук // Землепорядкування. 2001. – № 1. – С. 36-41.

77. Федоров М. М. Земельна реформа і розвиток ринкових земельних відносин / Федоров М. М. // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 55-60.

78. Фурдичко О.І. Еколого-економічні особливості використання природних ресурсів в аграрному виробництві України / О.І. Фурдичко, О.С. Дем'янюк // Агроекологічний журнал, 2013. – № 3. – С. 7-12.

79. Чорний С. О. Оцінка інтегральних форм взаємодії в сфері агропромислового виробництва / С. О. Чорний, Р. В. Волошин // Національне виробництво й економіка в умовах реформування: стан і перспективи інноваційного розвитку та міжрегіональної інтеграції: зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. конф. 28 жовтня 2016 р. (ПДАТУ, м. Кам'янець-Подільський). – Тернопіль : Крок, 2016. – 355 с. – С. 313-315.

80. Шебаніна О. В. Орендні земельні відносини: сучасний стан та основні напрями удосконалення / Шебаніна О. В. // Економіка АПК. -2008. -№ 7. - С. 7-13.

81. Шиян Н. І. Державне регулювання економіки / Н. І. Шиян. - Х. :Формат Плюс,2008.-384 с.

82. Шкуратов О.І. Інноваційні засади формування екобезпечного землекористування в сільському господарстві / О.І. Шкуратов // Інноваційна економіка. – 2011. – № 6. – С. 10-13.

83. Юхименко П.І., Загурський О.М. Розвиток орендних відносин в аграрному секторі економіки // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 18-22.